

BAJAI HONPOLGÁR

2010. augusztus

XXI. évfolyam 8. (238.) szám

Ára: 250 Ft

Pérelí Zsuzsa: Égi parton – gobelin

Égi parton

– Schmidt Antal emlékének –

Nem tudom, mi van. Süt a nap és mégsem látok. Meleg van és mégis fázom. Hosszú hetek vad vihara után most a Csend. Ijesztő. Őrült kettősség.

Hónapok óta félve néztük azt a sokak csodálta szép főt ott a vízparton, mint hullik levele, törnek ágai, vesztí koronáját.

2010. július 8. Este.

A király elment. Gyöngyeit lábaink elé szórta, palástját vállunkra terítette. Most ott ül az égi parton, a hatalmas, tintakék

felhők boltozatja alatt, a tintakék tenger kopár fővényén, mint Pérelí Zsuzsa – a kedves barát – kárpisján. Eltört az oszlop. Ott ül a letört, díszes oszlopfőn. Ruhátlan. Mindenét odaadta már. Csak árnyéka van. A lét-nemlét határára kelő különös, derengő, mindent betöltő fény éles árnyékát rajzolja meg a metafizikán innen világiag partjára.

Ha majd este lesz, és felnézünk az égre, eggyel több csillagot számolunk majd.

„...az angyalok felvittek az égbe, / s ott ragyognak fenn a csillagok.” – énekelte Cseh Tamás, a másik barát egy katonadal utolsó két sorában. Már Ő is ott ül fenn, s immár mellette az új csillag. A szívünkkel nézzük, mert úgy többet látunk. Ott ül egymás mellett a két csillag, s Tamás most csak Toucsinak énekel. Lelkünkkel mi is hallhatjuk csendes éjszakán, ha tiszták maradunk.

Bálint Attila

Toncsi elment

Bármernyire régóta tanúja voltunk életére je fogvatkoszásának, mindannyiunknak, akik ismerték és szerették, felkavart és vitalan volt, ami július 8-án bekövetkezett. Bizonyára azért is, mert látnak, milyen eláztatlan és győzelmet remélve száll szembe a gyilkos kör ismétlődő támadásával. Nem hagyta magát. Szelleme erejével uralkodni akart a romló testen. A *Bajai Honpolgár* ez évi számai is tanúsítják, mindvégig igyekezett a tőle megszokott lelkesedéssel és alaposítással végezni minden elvégzett dolgot. Februárban két írása jelent meg a lapban: egy ismertetés az Udvardi Erzsébet születésnapján megjelent tisztelő kötetéről és egy arcképvázlat Torda Jánosról, az aranykezü ezermesteréről, aki az 1930-as években filmfelvételeket is készített a korabeli Baja mindennapjairól. Áprilisban Szegő László természetrajzi műzeumot időző hagyatékát mutatta be, és arról elnökölt, hogy az egykori természetrajz-tanárok jól tudták, amit a mai biológusok hajlamosak elfelejteni, hogy fajismeret nélkül nincs természetvédelem. Májusban és júliusban megjelent közlemények is viselik keze nyomát: ő állította össze a *Főt egyszer egy postógyűjtő Baján* című üzemtörténeti étkönyvet.

De hirtelen eljött az idő, amikor nem volt már tovább. Három hónappal 66. születésnapja után Schmitt Antal hidrobiológus, Baja város díszpolgára gazdag életének eleven példáját öröklő hagyva eltávozott közülünk. A meggyőztető testő befogadó sírál felesége és fiai mellett mély megrendüléssel barátok és ismerősök sokasága búcsúztatta.

Garán született sváb családban. Óvodás korától nem is hallott magyar szót, de aztán – értetve – az lett számára a kommunikáció elsődleges eszköze. Az elvezetett anyanyelvet később tanulással szerezte vissza. Bajával kollégistaként, a III. Béla Gimnázium tanulójaként ismerkedett meg, majd 1962-től Szeged következett, és az ottani egyetemen megszerzett biológia-kémia szakos középiskolai tanári diploma birtokában 1967-ben a bajai vizsgai igazgatóság laboratóriumában helyezkedett el. Kezdetben vízkémiai, 1972-től egyre inkább hidrobiológiai vizsgálatokat végzett. Kitaró önképpel kitűnő hidrobiológus, a felszíni vizek algológiai vizsgálatának specialistája lett. Szakmai munkásságának közel negyven évét élte első és egyetlen munkahelyén töltötte el, de hazai és külföldi szakfolyóiratokban megjelent sok-sok

2009 nyarán (Pump Károly felvétele)

cikk és számos könyvrészlet szerzőjeként, valamint itthoni és külföldi szakmai konferenciák aktív szereplőjeként neve szűles körben ismertté vált. Elhez járult hozzá, hogy szenvedélyes ismeretterjesztőként gyakran publikált az *Élet és Tudományban* is. Két alkalommal vendégkutatóként töltött huzamosabb időt Németországban és egyszer Dániában. Szakmai munkásságának fontos része volt, hogy cizmetes fűiskolai docensként hosszú időn át órándó oktatóként tevékenykedett a bajai vízügyi fűiskolán és a szegedi egyetemen.

Hivatása mellett Tócsai barátunk már pályája kezdetétől sok minden mással is foglalkozott. Mivel gimnazista kora óta gyűjtötte a Magyarországon akkor szinte elérhetetlen zenei lemezeket, és egyetemistaként rajongója lett az igényes dzsesszmuzsikának, Bajára visszatérve első dolga volt maga köré gyűjteni egy újdonságra fogékony fiatal társiskolán és a dzsessz klub – egy idő után így nevezték magukat – később élő koncerteket is szervezett. Így alakult ki és vált egyre szorosabbá a kapcsolat Tócsai Bélával, majd a magyar könnyűzenei élet egyre több kiválóságával. Tócsai szeretetreméltó egyénisége kapcsolatok nagy részét barátságilag melegeztette. A hetvenes évek végén meghívta Binder Károly zongoraművészt, zeneszerzőt, aki azóta is szinte évente szerepel városunkban. A barátság volt a motorja annak az egyszeri, kilátástalan eseménynek, amelynek keretében Binder Károly, Tócsai Béla és Szatmari Zoltán együtt lépett fel a városi színházteremben. Kérésre Tócsai László is gyakran vendégeskedett Baján. Az ő ide-

tének volt köszönhető, hogy a város közönsége az Ad Libitum kórus közreműködésével élvezhette a Tócsai testvérek *Magyar mise* című kompozícióját a Barátok templomában. És Mezei Lajos segítségével ő szervezte a 2008-ban induló tavaszi dzsessz fesztiválokat is. A felsorolás még sokáig folytatható lenne, de ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy évente deken át milyen meghatározó szerepe volt a városban zajló zenei események megvalósításában.

Tócsai a hetvenes évek óta vágyott arra, hogy a zenészeken kívül közreműködőket is elhozson Bajára, hogy azzal is élénkítse, színesítse a város kulturális életét. (Zárójelben jegyzem meg, ha valaki furcsállná, hogy egyre csak beözött keresztnevet említem, hogy mindenki, akivel kapcsolatba került, így szólította, mert a lényéből sugárzó természetesség és közvetlenség lehetővé tette a távolságtartó, hivatalos formákat. Mindenkinék Tócsai volt ő, legfeljebb újabban a sokkal fiatalabbainak Tócsi bácsi.) Az általa megálmodott és működtetett Labor Galériában, amelyet a vízügyi igazgatóság kulturáratoló vezetője segítségével sikerült munkahelyén létrehozni, a nyolcvanas évektől neves művészek, Richter Ilona, Gross Arnold, Kovács Éva, Udvardi Erzsébet és mások sok-sok intím hangulatú kiállításában gyönyörködhetnek az oda látogatók.

A kiállítás tér ottani szűkössége később arra ösztönözte, hogy más, nagyobb lehetőségekkel rendelkező intézményeknél letaladóként jelentkezzen. A kilencvenes években így sikerült elérnie, hogy Pérci Zsuzsa gobelinművész négy alkalommal is méltó körülmények közt mutathatta be

műveit Baján. Kapcsolatainak, szervező-készségeinek volt köszönhető az a Nagy István Képtárban 2006-ban rendezett nagy sikerű kiállítás is, amelyen három nagy-szerű művész, Gross Arnold, Kass János és Richter Ilona (egykori évfolyamtársunk a Képzőművészeti Főiskolán) egy korábban sosem volt együttes tárlatban mutatták be alkotásaikat városunk közönségének.

Bár sohasem volt hivatalos, fizetett képviselője, önzetlen munkálkodásával Töncsi a bajai kulturális élet kikerülhetetlen személyiségévé vált. A „hivatalosság” (városháza, művelődési ház, múzeum) és mindenféle más, „kultúránban utazó” potentát figyelt rá, számított a segítségére, adott a véleményére. Ő pedig minden jó ügyet szolgálni kívánt. Gyakran mondogatta ugyan, hogy ő csak egy egyszerű hidrobiológus, nem pedig művészeti szakértő, a benne bízó művészek és szervezők unszolására mégis sok-sok kiállítás megnyitását is elvállalta. Ilyenkor mellette a stúdiókérdések boncolgatását, az aprólékos műelemzést, de akár hallgatói voltak megnyitó beszédeknek, tanúsfelhívás, mindig tudott valami fontosat, továbbgondolásra érdemeset mondani mind a bemutatott műveket, mind alkotóikat illetően.

Az eddigiekben Töncsi életének a város színe előtt zajló, sokak által ismert voma-lát tekinthetjük át. Rendkívül tevékeny életének volt azonban egy olyan – talán kevésbé látványos – része is, amely nem kevésebb jelentős. Sőt, a nyomtatott szó ereje révén hatása valószínűleg az előbbinél is messzebbre sugárzott. Ez pedig a városörökségének és kulturális sajtójának vitt szerepe.

A *Bajai Honpolgár* szerkesztőségének a kezdetektől (1989. december) haláláig tagja volt. Közben, 1990 és 1997 között részt vett a sajtóalapságban is, amelynek tevékenységét a sajtóalapságban is, amelynek tevékenységét megért *Ártér* című kulturális szemle szerkesztésében is. Gyakran hangzott az a véleménye volt, hogy egy városi folyóirat legfontosabb feladata a múlt felderítése, megőrzése és a jelen minél sokoldalúbb bemutatása, megőrkítése. Kikapadhatatlannak tűnő energiával munkálkodott ennek érdekében. Több száz írása jelent meg lapunkban, élete utolsó hat évében mintegy százötven. Rengeteg könyvismertetést írt. „Lehetőleg egyetlen bajai szerző művét se hagyjam elmulasztani, és emlékezzünk meg minden Bajáról vagy környékéről szóló könyvről is” – hangzottait. Ha egy bárhol megjelent könyvben csak egy utalást talált is városunkról, sietett hírt adni róla. Sok interjút is készített: művészekkel, jeles személyiségekkel, egy-egy életfölbontásban lévő szakma képviselőivel, érdekes sorsú emberekkel. Utánajárt a városban és a környéken található képzőművészeti emlékeknek (például Prokop Péter alkotásainak), és többször írt közéleti szövegekről. *Egy bék, egy történet* című sorozatában pillanatfelvételeket közölt bajai, Bajoról elszámazott vagy más módon Bajához kötődő művészekről. Pénteken érzékenységgel fedezte fel a legkülönfélébb, nyilvánosságot érdemlő jelenségeket, ezért szinte lehetetlen néhány mondatban összefoglalni cikkeinek szerzetegző témakörét. Ha egyszer megjelenik a (már készülő) *Bajai Honpolgár* riportjában, lapozgatás, olvasásja bámulni fogja közlekedésének sokféleségét, gazdagságát. Újságírói ars poetica ez volt. „Röviden, egyszerűen, a lényegre!” Ritkán írt tanulmány méretű fejtegetést, és sosem „habosította fel” szépirodalmi eszközökkel közleményeit. De éppen ezáltal vált cikkeinek a *Bajai Honpolgár*-ban olvasható gyűjteménye megőrzendő tények, jelenségek, sorsok valóságos tárházává.

Töncsi barátunk korai halála családja számára elviselhetetlen csapás, sosem gyógyuló seb. Sokan mások is Bájdalmas veszteségként élik meg hiányát.

Mi, barátai, szerkesztőtársai, akik hosszú ideje szinte napi munkalaposlatban állunk vele, nehaszn tudjuk elköszelni, hogy ezután nélküle kell megkomponálnunk a *Bajai Honpolgár* egy-egy újabb számát. Nemcsak kifogytatlan buzgalom cikkéről volt ugyanis, hanem tanácsai-val, ötleteivel lapunk irányvonalának talán legaktívabb alakítója is.

Halálával Baja elvesztett egy olyan igazi lokálpatriótát, aki nemcsak szeretete városát, hanem minden igyekezetével azon volt, hogy még szerethetőbbé tegye, sőt másokkal is megszerettesse. Hogy ez utóbbiban is sikeres volt, azt a Pérelly Zsuzsanna – Tolcsay László művésztaizaspár tavalyi megnyilatkozásában is bizonyítja. A való kapcsolatról szólv hangszólózták, hogy nemcsak előkészít, szervezte a nálunk vendégeskedő művészek fellépéseit, hanem „kedves személyiségével szinte mindenkit Baja hívévé is tesz”.

Vilámkör régen kezébe került a neves filmrendező, Kócsa Ferenc még fiatal korában megfogalmazott hitvallása a felelősségetjes, vállalni érdemes életéről. Ennek többször ismétlődő felszólításában, „Öríz az embert magadban...”, Töncsi a saját elkötelezett humanizmusára ismert, ezért a birtokba jutott szöveget munkahelyi fró-asztala fölött helyezte el a falon, hogy sose feledkezzen meg róla: az emberség ad súlyt szavainknak, az ad értelmet munkánkunk, az tesz szabadná, s az ad erőt ahhoz, hogy másokat is szabadná tegyünk.

Néhány hónappal halála előtt adott, utolsó interjójában is legfontosabb kötelességként az emberséget hangsúlyozta. Talán közben már ez a mondat motoszkált benne: „Öríz az embert, ha lebet, életteddel, ha lebet, munkáddal, ha nem lebet, haláloddal.” Legfontosabb örökségül ezt hagyta ránk.

Bálint László

Búcsú Schmidt Antal biológustól

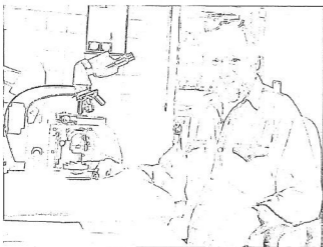
Schmidt Antal, nekünk csak egyszerűen Tóni, aki mindenekelőtt örömmel találkozott, örömmel dolgozott együtt. Ezt jellemzi több tucatnyi dolgozata, amiket hazai és külföldi kollégákkal együtt publikált. Mindig öröm és tanulságos volt Tónival dolgozni. Széles körű ismeretei, nagy mélységű szakértelme, a tudomány iránti szerény alázata például szolgált sokunk számára. Leginkább szíves egyénisége, mindig szeretettel teli lenye az, ami a legnagyobb értéket jelentett számunkra. Pál apostol szavait idézhetem: „A szeretet tül-

relmes, jóságos; a szeretet nem irigykedik; a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel... A szeretet soha el nem múlik.” Tóni e szerint élt. Schmidt Antal előkelő helyet foglal el a hidrobiológiai halhatatlanságaink oltoszerárnyékában.

Nagyon sokan ismerték őt különösen is, halálhírére egy óán kollegánövöl, Kirsten Olrikólt levelet kaptam, amiben ezt írja:

„Mélyen megrendítet a szomorú hír Antal haláláról. Antal kedves és nagyra értékel barátja családunknak. 1980 óta ismerem őt, amikor a csehországi Trebonban

találkoztunk először egy zöldalga szimpóziumon és azóta is számos alkalommal különböző konferenciákon, a rendszeres lelévelváltásunk segítségével. Barát szeretetére jellemző, hogy meghívta családomat hozzájuk Bájára és még Pécare is ítvit bennünk, hogy Uherkovich Gáborral találkozhassunk, akik még fiatal koromban ismertem meg, amikor Svédországban továbbképzést tartott. Antal felejtethetetlen fitoplankton kongresszus szervezett 1990-ben Báján, és amikor sürgősen segítségre volt szükségünk daniái laboratóriumunk-

A derűs biológus

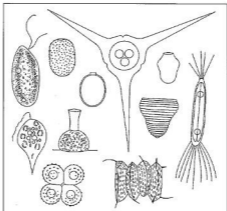
ben, kiutazott hozzánk és egy hónapig dolgozott nálunk. Rendkívül alapos, felkészült, segítőkész kollégát, kiváló taxonómust ismerhetünk meg benne, és keppezési tartózkodása idején még a világ egyik legjobb jazz-zeneisével, Keith Jarrrettel is megismerhetett bennünket. Később családjával együtt Dániában járt nálunk, abban az időben, amikor ő szerepet vállalt Baja demokratikus átalakulásában, kulturális életének fejlesztésében. Legjobb szívvel emlékszünk rá és családjára."

Az 1960-as évek végén induló, gyakorlati munkahelyen dolgozó kollégáink között Tóni a legtermékenyebb szerző volt mind az alapkatások, mind az alkalmazott kutatások terén, s emellett nagy hangsúlyt fektetett az ismeretterjesztésre is. Több mint 150 írása jelent meg.

A szegedi egyetemen szerzett biológia-kémia szakon diplomát 1967-ben, és az Alsó-Duna-völgyi Vízügyi Igazgatóság laboratóriumában kezdett dolgozni. Az első években a vízkémiai elemzéseket végezte, majd mind jobban a biológia felé fordult és életre szóló barátságot kötött az algákkal. Jól jelzi szakmai elhivatottságát, hogy 1974-ben már szerzőtársa az elszövedéki bibliáknak használta, a zöldalgák Chlorococcales fájáról írt alghatározó könyvnek. A több tocatnyi alga-taxonómiai cikkben, könyvben és könyvfejezetben hazánkra vagy a tudományra nézve

új fajok előfordulásáról és azok alapos morfológiai elemzéséről írt. Az ezredfordulón jelent meg két határozókönyve a zöldalgákról és sárgászöld algákról. A modern módszerek is közel álltak hozzá. Hegesvárd német kollégájával elektronmikroszkópos és molekuláris biológiai módszerekkel végzett elemzések alapján revideálták a *Scenedesmus* nemzetséget.

Fontos területet jelentett Tóni számára a Duna és számos mellékvíze hidrobiológiai, algológiai kutatása, ahol vízkémiai jellemvonások, az oxigénháztartás és a fitoplankton összefüggése, a folyó eutrofizálódása az emberi beavatkozások tükrében jellemezte az algafiorát, tett alapvető megállapításokat a vízminőség alakulásáról.

A szikes vizek kutatását is fontos feladatnak tekintette. Már 1975-ben beszámolt a Szeli-dűlő limnológiai viszonyainak alakulásáról, és a téma iránti elkötelezettségét jelzi, hogy legutolsó dolgozata a Debreceni Egyetem 2010-es szikes tanulmánykötetében jelent meg.

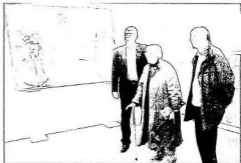
Az 1970-es években még nehezebb volt a mikroszkópos fényképezés, és a képek sem voltak elég részletgazdagok, az algákról készített rajzok sokkal pontosabban mutatták be az adott faj morfológiai bonyolultságát. Tóni tudományos alapossgal készítet ceruzarajzainak végső, tisztázott alakja felesleges, Kati kézügyességét dicséri, aki keilő türellemmel a legkisebb foltot, pöttyöt is kiizolta tussal. Illusztrációként a Sugovica vizsgálatáról 1976-ban megjelent cikkéből mutatok be egy képtábla részletet.

Tónit a Magyar Algológiai Társaság Tiszteleti Tagja választotta szakmai érdemei elismeréséül és a Társaság vezetésében, a társasági élet gazdagításában kifejtett tevékenységéért. Összinte szívvel sajnálom, hogy a tiszteleti tagsággal járó szép plakettet már nagybetegesen vette át, de hitünk abban, hogy állapota jobbra fordul.

Aligha tölthető be az az űr a magyar hidrobiológiai, algológiaiában, ami Tóni után maradt. Alapossga, széles látókörű tudása, embersége, meleg barátsága, mindenki iránt megnyilvánuló szeretete, önzetlen segítőkészsége nem pótolható. Lelke volt a társaságnak. Akár a Hidrobiológus Napokon, akár az Algológiai Szemináriumokon Tőle kaphatunk fontos szakmai tanácsokat, átfogó véleményét egy-egy víz jellemvonásairól, vagy a zene szeretetéről, a képzőművészet értékeiről. Általuk kerülhetünk közvetlen kapcsolatba olyan művészekkel, mint Richter Ilona, Gross Arnold, Kovács Éva, Péreli Zsuzsa vagy Sebestyén Márta, Czéh Tamás és a sort még hosszan folytathatnánk. Othona szinte múzeum volt, ahol szeretettel látott bennünket feleségével, Kattival együtt, és nem jöhettünk Bajára úgy, hogy egy finom halászlére, rántott hajra ne hívott volna meg bennünket. Életfilozófiája a mások megbecsülése, elfogadása, tisztelete, vagyis a mélységben humanizmus volt.

Drága Barátom, Tóni, köszönet Neked mindenért, amit Tőled kaptunk! Emléked szívünkbe zárva búcsúznak, mosolyod, szellemiséged velünk marad.

Kiss Keve Tamás

*A felvételeket
2009. október 27-én, a Nagy István Képtárban
Udvardi Erzsébet Vázlatok című
kiállításának rendezése közben
Kelemen Áron készítette.*

*A képeken
Schmidt Antal
Udvardi Erzsébet, Merk Zsuzsa,
dr. Révfy Zoltán polgármester
látható.*

Ekkor még reménykedtünk...

A német lovagok alkonya

600 éve zajlott a grünwaldi ütközet

Grünwald, Grunwald, Tannenberg, Žalgiris – mindegyik településnév ugyanazon eseményre emlékeztet különböző népek történelmi tudatában. A lengyelek és a litvánok számára államszünetiségük európai nagyhatalomjára emelkedését, a németek számára középkori keleti irányú terjeszkedésük (a Drang nach Osten) lezárulását jelentheti a 600 éve, 1410. július 15-én megvívott csata emléke. A grünwaldi ütközet egyben a klasszikus lovagkor egyik utolsó csatája is volt, hiszen a tüzérvények tömege megjelenésével, tökéletesedésével és elterjedésével más típusú hadviselés vette kezdetét. Ha a csata közvetlen következményeit vizsgáljuk, jelentőségét könnyen alábecsülhetjük, ám távolokban szemlélve megállapíthatjuk, hogy egy olyan folyamat fontos láncszeme volt, amely alapjaiban rajzolta át Közép-Kelet-Európa politikai erőviszonyait.

A résztvevő országok és főszereplők

A Német (más néven Teuton) Lovagrendet a harmadik keresztény hadjárat idején alapították a szentföldi Akkon városában, eredetileg abból a célból, hogy betegpótlással és a német földről érkező zarándokok védelmével foglalkozzon. Akkon eleste után a lovagok visszatértek Európába, és főként a keresztény Európa keleti határterületein kerestek maguknak mozgásteret. Ebből II. András magyar király hívására Magyarországra érkeztek, hogy Erdély délkéleti részének (a Barcaságnak) védelmét biztosítsák, illetve közreműködjenek a szomszédos területen élő kunok térítésében. Miután azonban a rend függetleníteni kívánta magát a magyar királytól, András végül 1225-ben fegyverrel léte ki a lovagrendet országból. Ezt követően Konrád mázoviai fejedelem szintén határvédelmi okokkal hívta országába a német lovagokat, és a pogány poroszok megtérítését is rájuk bízta. Cserébe nekik adományozta az ún. Kulmi földet (jengyellől Chelmno). A rend eredetileg itt telepedett meg, és módszeresen bozótfogott a poroszok kiirtásához. A rend védelme alatt több város (Thorn, Kulm, Elbing, később Königsberg) jött létre, amelyek sikeresen bekapcsolódtak a nemzetközi kereskedelembe is. A keresztény háborúkat tekintet sikeres hódítások révén a lovagrend jelentős megővelte területeit és – a jengyelektől most már teljesen függetlenedve – újabb területszerzésekre készült. Különösen nagy

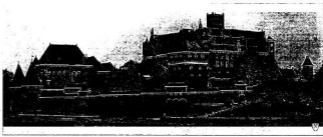
jelentőségű volt Danzig (Gdansk) leikötőváros elfoglalása 1309-ben, hiszen ezzel elvágták Lengyelországot a balti kijáratról.

1237-ben a Német Lovagrendbe betagozódott az ún. Kardtestvérek Rendje is, amely az első, nem a Mediterráneumban alapított lovagrend volt. Utóbbiak a német birodalom támogatását élvezve jelentek meg a Baltikumban azzal a céllal, hogy Livóniába elvigyék az igaz hitet, nagyjából a mai Észtország és Lettország területén. Ők alapították 1201-ben Riga városát, amely az egész Baltikum egyik legjelentősebb települése lett. Az itteni püspök és a rend is a német-római császár hullóberének tekintette magát, a helyi lakosságot pedig elnyomták. 13. századi hódítási kísérleteiket azonban a dúnok beavatkozása miatt már kevesebb szerepese kísérte, így szorult helyzetükből abban látták a kiutat, hogy unióra lépnek a Poroszországban sikeresen hódító Német Lovagrenddel. A két rend által birtokolt földek azonban nem érintkeztek egymással, mert közéjük ékeződték a főleg litvánok által lakott területek. Innenről nyilvánvaló törekvés volt a kettség felszámolása és a területi összeköttetés megteremtése a rend két birtoka között. A Német Lovagrend egyébként sem riadt vissza a területszerző háborúktól, ám keleti irányú terjeszkedésüktől az oroszoktól elszakított Csúd-tavi ország (1242) egy időre elvette a kedvüket.

A lovagrendi állam élén az életosság választott nagymester (magister generalis, hochmeister) állt, akinek székhelye 1309-től a nyugat-poroszországi Marienburgban (jengyellől Malbork) volt. Helyettese a nagykomtur volt, míg a katonai erőt a nagyarsallal irányította. Az egyes részerletek (komturások) élén a komturok álltak, bár a 14. századtól centralizáltabb be-

rendezkedésre tértek át. A lovagok az általuk birtokolt területeken csak a társadalom elitjét alkották, míg a jobbágyokat – bár német parasztok letelepítésére is került sor – a balti, illetve porosz őslakosság adta. Emiatt többször is lázadások törtek ki a lovagok uralma ellen, amelyeket politikai ellenfeleik igyekeztek is támogatni. A 15. század elején a rend nagymestere a délnémet származású Ulrich von Jungingen (1360-1410) volt.

A Magyar Királysággal csaknem egy időben létrejött Lengyelország a 11-13. századi teljes széttagoltságot követően újra megerősödött. Az utolsó Piast-bázi uralkodók (I. Ulászló, III. Kázmér) a 14. század folyamán újracsapolták a részfejedelemségekre szakadt országot. III. „Nagy” Kázmér halálával (1370) azonban magva szakadt a Piast-háznak, és az utódlás megosztotta a lengyel nemességet. A magyar királyként is uralkodó I. Lajos lengyel országlásár (1370-1382) követően a lengyel nemesség a király kisebbik lányát, Hedviget (Jadwiga) választotta királyné, akit politikai okokból a litván Jogalla (lengyelezen Jagello) fejedelemmel házasítottak össze. Utóbbi a keresztiségben az Ulászló (Wladyslaw) nevet kapta, és Hedvig korai halála után 1399-től immár egyedül uralkodott Lengyelország felett. A házasságtól a két állam közötti gyako ri konfliktusok elhárítását is remélték, és II. Ulászló nemcsak maga keresztelkedett meg nyugati rítus szerint, hanem kötelezte magát a litvánok eddig csak kevés sikerrel járt krisztianizációjára is. A két állam azonban ezzel nem egyesült, kapcsolatuk nem volt több egyszerű perszonálunióval, ráadásul anélkül, hogy az együtetés kereteit szabályozták volna. A litván nemesség így érezte, hogy prvozsláv vallása miatt

Marienburg (Malbork) vára, a lovagrendi állam egykori központja ma

II. Jagelló Ulászló

hátrányba szorult, és a király által pozícióba emelt lengyel unak szabad zsákmánynak tekintették országukat. II. Ulászló hosszú uralma (1384-1434) azonban mindezek ellenére Lengyelország és a Jagelló-dinasztia rendkívüli megerősödését is megalapozta. (A Jagelló-házi magyar és cseh királyok is mind az ő leszármazottai voltak.) Az ország egyesítését követően a lengyel állam újabb területegyaráptásokban is érdekeltté vált.

A balti népek közé tartozó litvánok még nagyon sokáig törzsi keretek között éltek, és a kereszténységre való áttérésük is nagyon lassan zajlott. Ennek ürügyén a 11-12. században állandóan ki voltak téve az erősebb szomszédok (oroszok, lengyelek, később a német lovagok) támadásainak. Algirdas nagyfejedelem (1345-1377) azonban nemcsak sikerrel verte vissza a hódító türkövéseket, hanem számos orosz részfejedelemséget is uralma alá hajtott. (Ezeknek a lakossága ritadással a tatár uralom alóli felszabadítókat látta bennük.) Ezzel a lassan egységesülő Litvánia uralma alá került az egykori Kijevi Rusz területének mintegy harmada, és inentől a lakosság többsége is a szlávokból: oroszokból és fehéroroszokból került ki. (Egy időre még az állam hivatalos nyelve is az ószláv lett.) A litvánok befojása a Balti-tengertől egészen a Fekete-tengerig ért, de a fiatal államot joggal nyugtalanította, hogy délkeleti terjeszkedésétük folyamán gyakori összütközésbe került a lengyel állammal, míg észak felől a Német Lovagrend támadásai sőtították. Elsősorban ezért támogatták a lengyel-litván unió tervét, hiszen így az egyik féllel való gyakori háborúskodásnak és határvitáknak vége sza-

kadhatott, míg a másik féllel szemben eredményesebben vehették fel a harcot. A perszonálunió első évét ezzel egyített sem voltak problémamentesek; olyannyira, hogy a litván főurak a perszonálunió elvével ellentétben módon fejedelmeknek választották Jagelló unokatestvérét, Vytautast (lengyelesen Witoldot), aki azonban utóbb – a Lovagrend és a tatárok támadásai miatt szorongatott helyzetben – végül elismerte unokabátyja hűbérságát.

A háborús konfliktus

A lengyel állam a korábbi évszázadokban időnként támogatta is a Német Lovagrendet, ám viszonyuk a 15. század elejére jelentősen megromlott. Ennek elsősorban bizonyos területek birtoklása volt az oka. Az egyik ilyen terület Viazula torkolatánál fekvő Pomerellen (Nyugat-Poroszország), amelyet a Lovagrend a lengyelországi trónviszályokat kihasználva 1309-ben fegyverrel hódított meg. Ugyancsak vitatott volt a nyugat-litvániai Szamogitia (más néven Schamaiten, litvánul Žemaiten), amelyről 1398-ban Vytautas – tatárokkal folytatott harcainak támogatásáért cserébe – önként mondott le a Lovagrend javára, de az erői szülő egyezményt a lengyel udvarban eleve nem akarták elismerni. Amikor Vytautas az Arany Hordától megsemmisítő vereséget szenvedett, szívesen visszazsuzerezte volna a területet, és ezért az ott élő nemességet és közrendű lakosságot lázadásra biztatta fel. Harca buzdítása a Lovagrend által bevezetett új adók és hatalmaszkodások miatt nem is maradt

Nagy Vytautas (Witold) litván nagyfejedelem

hatástalan, és 1409-re szabályos felkelésbe torkollott, amelyet Ulászló is támogatott. A 15. század legelején pedig két újabb területet is konfliktust szolgáltatott: az egyik Brandenburi Ögrófsághoz tartozó Neumark (lengyelül Nowa Marchia), a másik pedig a kulmi földekekkel szomszédos Dobrin (Dobrzyń) területe volt. Utóbbi Jagelló egy elgedetlen vasallusa adta el a Lovagrendnek, míg Neumarkt 1402-ben maga Zsigmond magyar (majd hamarosan német) király – aki egyben brandenburi ögrófi is volt – zálogosította el a lovagoknak. Ez utóbbinak az volt az oka, hogy a király állandó anyagi nehézségekkel küzdve többször is zálogosított, illetve adott el területeket, hogy dinasztikus céljait megvalósíthassa. Neumark ugyan hatalmas területnek számított, de a Lovagrend vezetésére maga is sejtette, hogy birtoklása konfliktust okozhat, ugyanis csak akkor fogadták el Zsigmond – immáron harmadik – ajánlatát, amikor az azzal fegyvetézőt, hogy inkább Lengyelországnak adja el a területet. A Rend gyarapodása természetesen aggodalmat keltett Lengyelországban, de a gazdát cserélt területen is: a helyi lakosság – minden bizonnyal lengyel segítségben is bízva – lázadni kezd az új urakkal szemben.

A Lovagrend a szamogitai eseményekre magyarizot követelve követeket küldött Vytautashoz, ám 5 szokat választ nélkül böcsütötte el. Ulászlóhoz a követek már azzal a kérdéssel mennek, hogy miként viselkedne egy Vytautas és a Lovagrend között kitörő háború esetén. A király nem siet a válasszal, ám hamarosan a gúnyozói éresek vezetésével lengyel kildöttség érkezik a nagymesterhez, amely a következőket közli vele: Lengyelország királya és Litvánia nagyfejedelme vérokonok, a nagyfejedelem országát a lengyel korona adományként kapta. Így a király sem most, sem más konfliktusban nem hagyja magát, hanem támogatni fogja rokonát. Amennyiben azonban békekötvetést kérek tőle, a király kés a megtörtént igazságtalanságok jóváhátelére. „Soha! – kiáltotta állítólag Ulrich von Jungingen nagymester – Inkább azonnal megtámadom Litvániát!”, „Csillapodj! – felelt a főpap – Ha betesszed a lábad Litvániába, a király Poroszországban fog felkeresni.” Az egyértelmű fenyegetésre a nagymester így válaszolt: „Akkor inkább a fejet, mint a részeket akarom elkupni, inkább egy lakott és megművelt, mintsem egy pusztá országot akarok felkeresni!” E szavakkal a nagymester elbocsátotta kildöttséget, vagyis elszánta magát a Lengyelország elleni háborúra. A hivatalos

hadifüzetét 1409. augusztus 6-án küldte el Marienburgból II. Ulászlónak, Ulrich perze minden bizomnyal az időközben a német királyi címet is megszerző Zsigmond támogatásában is bízott, ám az egyéb problémái miatt csak csekély segítséget nyújthatott pártfogoltjainak.

A hadjárat és a hadseregek

A hadüzenet követően a német nagymester nem tételekedett; a nagymarsall kíséretében: azonnal sereggel nyomult be a dobrini területre, míg az egyes komarszói katonák hadereje a szomszédos lengyel területeket háborogtatta. Általában sehol sem ütözköztek komoly ellenállásba, mégis hatalmas pusztításokat vittek végbe. Vytautas északon Szamoigitiába vonult be, ahol sokan csatlakoztak a seregéhez, és több várat sikeresen megostromolt. Míg Ulászló sokáig kivárt, és csak szeptember végén indult el seregével a lovagok által ekkor ostromolt Bromberg (Bydgoszcz) irányába. Amikor a nagymester ennek hírt vette, azonnal szembe akart fordulni vele, ám hamarosan arról kapott hírt, hogy Vencel cseh király köldöttsége érkezett Jagellóhoz, hogy hétkét követhessen. Ha békétárra nem is, fegyverszünet megkötésére sor került; sőtben állapodtak meg, hogy a következő év Szent János napjára (1410. június 21-éig) beszélgetik a hadműveleteket, egyébként viszont mindenki megtartja azokat a területeket, amelyeket az egyezmény megkötésének időpontjában (1409. október 8.) birtokolt.

Tartós békéről azonban szó sincs: mindkét fél a háború folytatására készült, és a végső győzelmet a következő nyáron akarja kibarcolni, mégpedig lehetőleg nyílt térszabályozásban. Ekközben keresik a szövetségeseket, a támogatásokat, erőstik a várakat, és kovácsolják a fegyvereket. Mindkét fél követeket küldött Prágába Vencel királyhoz, aki a vitás kérdésekben úgy dönt: Dobrini visszakerülnek a lengyelek, Szamoigiti pedig a Lovagrend birtokában marad. Ezzel senki sem elégedett, de lengyelek főleg nem, különösen, amikor megtudják, hogy Vencel egy Grodno közelében található lakatlan területet is a rendnek adományoz, hogy az ott újabb falvakat alapítson. A lengyel tiltakozásokra pedig egy dühkitörés kísérletére a következő szavakkal válaszolt: „Háborút akartok? Legyen! Mi és testvéreink, Magyarországi királyi ímáté a rend oldalára fogunk állni, és visszakergetünk benneteket a határaitok mögé!” Erre a lengyel köldöttség elhagyta Prágát, és a következő év pünkösdjére tervezett breslavi (ma: Wrocław) tárgyaláso-

kon sem jelentek meg. Ebelyett Jagelló zsoldosokat fogad Csehországban és Morvaországban, Mazóviában a hadiutakat akadályokat helyeznek el, a porosz területekre pedig koldusoknak álcázott kéréseket küldenek. De a Lovagrend is bevesen készül: ágyúkat öntenek, löport gyártanak, minden várat megerősítenek. Hozzjuk főként német területekről csatlakoztak zsoldos katonák, akik a nyár elejére megérkeznek Poroszországba. (Ugyanakkor a livóniai komtar a nagymester felszólítás ellenére sem csatlakozott a lovagok seregéhez, sőt fegyverszünetet kötött a litván fejedelemséggel.)

Még 1409-10 fordulóján a lengyelek és a litvánok megállapodtak haderejük összehangolásában és egy közös haditervben. Eszerint egyesített haderejük a lovagrendi székhely, Marienburg irányába vonul, és ott kényszeríti döntő csatára az ellenséget. (Ulrich von Jungingen arra számított, hogy a szövetségesek külön-külön vezetnek majd hadjáratot.)

Maga a hadjárat akkor kezdődött, amikor az egyesített lengyel-litván főcsereg 1410. június 30-án átkelt a Vistulán, és a rendi állam határához érkezett. Ekközben egy kisebb sereg Neumarckba tört be, így Ulrich a lovagrendi haderő megosztására kényszerült. A lovagrendi sereg legnagyobb része jól megerősített védelmi állásokba helyezkedett el a Drewenz (Drzewca) folyónál, ám ezeket Ulászló serege keleti irányban megkerülte, és két kisebb vár ostroma után Gilgenburg (Dambrowno) ellen vonult, hogy kicsalogassa Ulrichot a védelmi vonalából. Gilgenburgot a szövetségesek július 13-án bevették, majd lerombolták, a védőket pedig lekasabolták. Az események hírére a lovagrend serege valóban kimozdult az állásából, és a DREWENZ 12 hidat verve kelt át a folyón, hogy megütközzön az ellenséggel. Bár az előző éjszakai kemény vihar tombolt, de július 15-e délelőttjén a lovagrendi sereg megérkezett a Tannenbergi-síkságra, és állásait Grünwald, Tannenberg, Ludwigshof és Faulen települések között, mintegy 3 km hosszan foglalta el. Az ellenség alig 1 mérföldre állomásozott tőlük. Ulrich csak ekkor szembesült a ténnyel, hogy az egyesített lengyel-litván hadsereggel két megküzdnie. A lengyel seregben a legenda szerint az előző éjszakai vihar során többen is furcsa égi jel szentantái voltak: a holdon egy király és egy szerzetes harcát vélték látni, amelyben a király győz. Ezt jó ómennek vélték, hiszen a király alakja számukra Ulászlót, míg a barát a szerzetesi fogadalmat is tevő lovagokat jelentette.

Az immár szemben álló hadseregek létszámáról a kortárs források ellentmondásos és erősen túlzó adatokat közölnek, némelyükük milliónis nagyságrendűekről is ír. Ez azonban teljesen lehetetlen; biztonságos annyit állítható, hogy a lengyel-litván unió serege összesen legalább 20 ezer és legfeljebb 50 ezer főből állhatott, míg a Német Lovagrend és szövetségesei által csatasorba állított katonák száma legalább 11 ezer és legfeljebb 40 ezer fő lehetett. Az unió haderejében jelentős szerepet játszottak a lengyel lovagok, a litván könnyűlovassok és a gyalogosok. Mindkét név seregében számos vezárossal tündérelt érkezett harcra (moldivaiak, lipkek-tatórok, fehéroroszok, oroszok) is szerepet kapott, mint ahogy cseh és morva zsoldosok is. De a Német Lovagrend seregének is csak kisebbséget alkothattak a tulajdonképpeni rendtagok; sorakban barcoltak bírodalmi német, francia és angol katonák is. (Egyes források magyarokról is tudni vélnék.) Az unió serege mindenképpen számbeli fölényben volt, viszont a lovagrend hadereje fejletlenebb és modernebbnek számított. Fő erejüket a nehézlövasság képezte, de a Lovagrend ágyúkat is bevett, igaz, a csata végkimenetétét ez alig befolyásolta.

A grunwaldi (tannenbergi) csata

Ulászló seregét három részre tagolta. A jobbszárnyat a Vytautas vezette litván, tatár és ritén könnyűlovassok alkották, a középső részén és balszárnyon a 2-3 sorba felállított lengyel lovagok kördöttek Maszkowicsei Jan Zyndram és Goblinczi Zbigniew Kazimierz Lanckoroński krakkói főkapitány vezetésével. A lovasság egy részét (közülük magát Ulászló király) a mezőt övező erdőben rejtették el. A tulajdonképpeni csata a déli órákban kezdődött el, ám önmagában; és a szövetségeseknek kedvezett, mert amíg ők az erdő fáiinak árnyékában, addig a német lovagok teljes fegyverzetben a tűző nyári napon vártak a támadásra. Ulászló még a hajnali órákban misét rendelt el a tábor helyén, majd a délelőtti folyamán egy közeli dombon felállított kápolnasátorban még két további misét is meghallgatott. Ekkor a litvánok és saját katonái is barcra szállították a késlekedő királyt, ám mielőtt két adnatot volna a közfelfelé kezdésére, az ellenség táborából két herold érkezett követségbe, akik – legalábbis a krónikás Jan Długosz szerint – a következő szavak kíséretében két kardot adtak át neki: „Ulrich, Poroszország nagymestere, általunk heroldok által, neked és testvéreidnek küldi ezt a két kardot, jövedd harcra: zölögj, hogy vele és népvél kevesebb halogattással és merészebb lélekkel,

A grünewaldi csata Jan Matejko festményén (1878)

mint amilyet matatsz, ütközz meg, ne bujkálj tovább az erdőkben és benekben, és ne késleltessd a harcot. Ha pedig úgy találod, hogy a te csatarendednek kifejlődéséhez szűk és keskeny a ténég [...], felajánlja neked [...], hogy a mező sík részéből átengedj amnyit, amennyit te akarsz, vagy legalább vilássz bármí csatamezőt, nehogy az történeljék, hogy a harc távoli balasztást szenvedjen általad." Ulászló a kardokat elfogadta, és hadseregét egy lengyel Mária-hímmusz énekelve csatára vezényelte. (Hogy mi volt Ulászló halogutásának cíca, máig sem tisztázott egyértelműen.)

Ezután hamarosan elődőrdültek a Lovagrend ügyi, de jelentős károkat nem okoztak a lengyel haderőben. Erre a Vytutas vezette jobbszárny könnyűlovassága támadásba lendült, és miután gyorsan a közelharcba vetették magukat, a német tüzereket és fűszokat már nem lehetett hatékonyan bevetni. (Rádásul az előző éjszakai vihar elázta a puskaportok nagy részét is.) Az más kérdés, hogy a Friedrich von Wallenrod főmarsall által vezetett lovagrendi balszárny gyorsan visszaszorította a litvánok támadását. Csak hogy shehelyt, hogy a hadrendet tartotta volna, üldözni kezdte a megfutamodó (vagy csak futamodást színlelő) ellenfelet, sőt már egy győzelmi hímmusz éneklésébe kezdett. Ez a korai öröm később sokba került, hiszen a vesztesnek látszó litván lovasság addig be nem vetett erőikkel együtt újból a küzdelemben tudott avatkozni.

Valsmível később indult a lengyel lovagok támadása a lovagrendiek jobbszárnyára ellen, amelyet Kuno von Lichtenstein nagykomtur irányított. Itt sokáig nem hozott döntést az ember ember elleni küzdelem, bár egy időre a lengyel királyi lobogó a németek kezébe került. Ez tévesen azt a látszatot keltette, mintha a király elesett volna, holott ő a küzdelem ezen szakaszában nem is vett részt. (A zászlót egyébként még a csata folyamán visszaszerették.)

A litvánok – időleges – visszavonulását látva döntött úgy a nagymester, hogy az általa vezetett, addig be nem vetett 15 bandériummal (a lovagok eltjével) benyomol a visszaszorított litvánok által elhagyott terebe, hogy ezzel oldalba támadhassa a lengyelek eredetileg közpén harcoló seregét. Csakhogy a Lovagrenddel szövetségben ún. Gyűksszövetség (Eidechsenbund) kontonai megtagadták az engedelmességet Ulrichnak, aki így jóval kevesebb emberrel bocsátkozhatott a küzdelemben. Támadását a lengyelek sikeresen kivédték, sőt az egyszer már megfutamott litvánok újra a csatába avatkoztak, és ők kerítették be a nagymestert és kíséretét. Ulrich ugyan becsületess lovaghoz méltón küzdött, de az egyébként is tülerőben lévő és frissebb ellenséggel szemben nem lehetett esélye, és a csatamezőn lelte halálát. (Ekkor már halott volt Wallenrod, a balszárny parancsnoka is.)

Ulrich von Jungingen,
a Német Lovagrend nagymestere

A fővezér halálával – már késő délután – a lovagrendi sereg bomlani kezdett, bár az üldözés tovább folytatódott. „Láb taposott lábra, fegyver csorbult fegyverre, és lándzsák hegyei arokra meredtek. Az ütközetben nem tudott elkötönlni félénk a merésztől, az erős a lankadtól, mert mindahányan szorosan összekapcsolódtak egymással: csak úgy lehetett helyet változtatni, hogy az ellent legyörve vagy megsemmisítve a győző elfoglalta a legyőzött helyét.” – írja a krónikás. A lengyel király által vezetett sereget, amelynek jelentős részét cseh gyalogosok alkották, csak ekkor avatkozott a küzdelemben. A közel tízórás küzdelem végére teljesen körbezárt, és kimerült német lovagok immár csak a menekülést vilásszhatták a túlélés érdekében, többségüknek ez sem sikerült. Az áldozatok számáról is ellentmondások az adatok: a Lovagrend legalább 8 ezer halottat és 14 ezer foglyot hagyott a csatán. (Más források 28 ezer halottal is beszélnek.) A Német Lovagrend szinte minden vezetője halált lelte Grünewaldnál: elesett a nagymester, a két nagykomtur, a kincstárnok és – egy kivétellel – valamennyi komtur is. A szövetségeseik vesztesége sem volt jelentéktelen.

A győzelem bírtokába került az ellenség táborra, benne sok borral tett cény, amelyre a végsőkig elcsigázott harcosok rávetették magukat, némelyük a sisakjából, más a vaskezülyéből kortyolva az éltető nedűt. Ez elhagyott csatateret Dlugosz így jellemzi: „...az utakat jó néhány mérföld távolságra halottak tetemei borították be, a földet a megölték vére itatta át, és a lég megbelt a haldoklók jajszával.” Az értékesebb foglyokat középkori szokás szorint váltságdíj reményében nem bántották, ám sokak ki is végezték. Az elesett nagymester tetemét azonban Marienburgba vitték, ahol a Szent Anna-kápolnában, a nagymesterek kriptájában tisztességgel eltemették.

A csata következményei

Az ellenség haderejét megsemmisítő győzelem nem jelentette a hadjárat végét, bár Jagelló alighanem azt hitte, hogy innen a teljes lovagrendi terület az ölébe hullik majd. A csatát követően a kimerült sereg még három napig maradt Grünewald környékén. Ez a három nap is elegendőnek bizonyult arra, hogy az eredetileg határvédelemmel megbízott Heinrich von Plauen irányításával a Grünewaldtól kb. 70 km-re fekvő Marienburg erődjét megerősítsék. A lengyel-litván haderő – úta eső, kisebb jelentőségű várak elfoglalásá miatt – 11 nap alatt érkezett a vár alá, amelyet csaknem

egy hónapon keresztül ostromolt. Az ostrom azonban több ókból is sikertelen maradt: a védők kitartásán túl az ostromlók ellátása nem volt biztosítva, a seregben járvány tört ki, sőt annak is híre ment, hogy Livóniából segédhad indul a Lovagrend megszerzésére. Majd az addig késlekedő Zsigmond magyar király is haddal támadt dél felé Ulászlóra, és bár Bárfinál ezúttal is vereséget szenvedett, a lengyel király így is készenek mutatkozott az ostrom megszaktására és a békétárgyalásokra. Az új lovagrendi nagymesterre választott Heinrich von Plauen időközben számos pert folytatott le a rendtagok ellen, a csatában megfutamodó Gyűszökvéség vezérért ki is végzetete.

A békétárgyalásokra egy Thorn (Toruń) városihoz tartozó szigeten került sor, és az utóbb első thorni békeként emlegetett szerződést 1411. február 1-jén kötötték meg. A veregség nagyságához képest a Német Lovagrend aránylag csekély veszteséggel zárta a konfliktust: mindössze Szamogitiáról és Dobrinról kellett lemondania (a lengyel királynak már megszerzett területeket is vissza kellett adnia), illetve 100 000 cseh arany hadisarc megfizetésére kötelezték magukat. Ez azonban hatalmas összeg volt, előteremtéséhez újabb adókat kell kivetni így is elégedetlen alantvalóikra. A kedvezőnek tűnő kép azonban csalóka: a Lovagrend katonai ereje végleg megdőrt, és ezen alapuló hatalma a most még megtartott területén is megdőlt. A következő évtizedek újabb háborúiban az addig hódító Lovagrend már állandó védekezésre kényszerült és újabb területeket veszített. 1466-ra Kelet-Poroszország kivételével minden birtoka a lengyel korona uralma alá került, és a nagymesternek hamarosan híbférésként kellett tennie a lengyel király előtt.

Grünwald emlékezete és utóélete

Az ütközet mindhárom főszerrepet józatos népcsoport történelmi hagyományában kiemelkedő jelentőségű. A lengyel-litván unió állam ezt követően emlékedett pár évszázadra európai nagyhatalommá, és az ennek első állomását jelentő esemény akkor is a nemzetudat meghatározó része maradt, amikor ez a nagyság már régén lehamyallott. Grünwald éppen azokban az években kapott ismét nagyobb figyelmet, amikor Lengyelország nem is létezett, hiszen egykori területeit erősebb szomszédai felosztották egymás között. Ebben az időszakban a közösen megélt történelmi emléke a szétszakított nemzet összetartoztatásának fontos eleme volt. Így nem is

csoda, hogy a történelmi témákhoz egyébként is szívesen nyúló romantikus művészeknek is kedvelt témája lett. A Grünwald-ábrázolások közül kiemelkedik a krakkói Jan Matejko 1872 és 1878 között festett monumentális (4,26x9,87 m) festménye, amely a csata hősen, nem egészen egy időben történt eseményét egyesíti egyetlen képből: a keresztlovagok sikertelen támadását Jagelló ellen, a lovagok táborának elfoglalását és Ulrich von Jungingen halálát. Utóbbi esetben érdekes, hogy megölését lengyel, paraszti eredetű gyalogságoknak tulajdonítja. Ytusaat a kép középső részén, kivont karddal, de páncél nélkül, mint a győztes hadvezért mutatja, a cíci azonban kívül marad a harci eseményeken. Ezzel némálag felcsereítte Ulászló és unokafivére szerepét, hiszen a valóságban inkább Ulászló volt a stratégia kezejték között. A képen megjelenik még Jan Žižka, a későbbi husziták cseh zsoldosvezér is, aki mai ismereteink szerint nem vett részt az ütközetben, ám szerepeltetése erősíti azt a látásmódot, hogy a szláv népek összefogása vezetett eredményre az elnyomó németek ellen. (A kép a varsoi Nemzeti Múzeumban látható.)

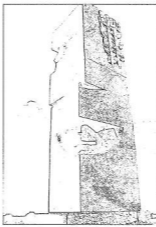
Legálább emyire formálta a lengyelek történelmi tudatát a Nobel-díjas lengyel író, Henryk Sienkiewicz (1846-1916) *Keresztlovagok* című, 1900-ban megjelent regénye, amellyel az akkor már hosszú ideje emigrációban élő szerző szintén a nemzeti öntudatot kívánta erősíteni. Romantikus regénye persze a lengyel-német küzdelmet mint a jó és a gonosz párharcát állította be, és ez is erősítette az ellenszenvet a Lengyelország jelentős részét meg-

szállva tartó németekkel (poroszokkal) szemben. A csata leírásában nagyrészt *Długosz* krónikáját követi, ám a németeket végtelenül szívetlennek ábrázolja, és a győzelmet kizárólag a lengyelek hősiességének tulajdonítja. A regényből 1960-ban Alekszander Ford sikeres filmet is rendezett.

A csata helyszínén ma obeliszk emlékeztet az eseményre, az egyik legnagyobb lengyel katonai kinftetés a Grünwaldi Kereszt Érdemrend, és az évforduló napján a csatát lovagi játékok keretében újra lejátsszák.

Litvánában a területi nyereségek miatt szintén a nemzeti nagyság időszakának tekintik a 15. századot, ám a lengyel-litván unióra nem emlékeznek olyan jó szívvel, mert ebben a litvánok csak másodrendű szerepet játszottak. Így a tannenbergi ütközet értékelésében is eltérnek az álláspontok: szerintük a döntő győzelmet a litvánok harcolták ki, amit a lengyelek nem honoráltak kellőképpen. A csata emlékét Litvánában főképp a katonai sportegyesületek őrzik, így például a nyolcvanas évek világverseny kosárlabdacsapata, a Žalgiris Kaunas is.

A német történettudásban igazából csak a 19. századtól kezdett nagyobb szerepet kapni Grünwald emléke. Az éledező német nacionalizmus egyik képviselője, Heinrich von Treitschke nyomán terjedt el az a nézet, amely a Német Lovagrend szerepét keleti német téritőmunkának látja, a lovagokat pedig – a „barbár” szlávokkal szemben – a magasabb rendű kultúra hordozóinak tekinti. (Ezt a nézetet erősítette Ernst Wichert 1881-ben megjelent *Historich von Pflauen* című regénye is, amely Jagelló Ulászlót véreskít, élménytelen külsejű zsarnoknak ábrázolja a hősiessé szépségű porosz nagymesterrel szemben.) Ezek után egyáltalán nem véletlen, hogy az első világháború egyik nagy német sikerét, Hindenburg 1914 augusztusában elért győzelmét Szamsonov orosz tábornok serege fölött a győztes főparancsnok javaslatára nevezték el „2. tannenbergi ütközetnek”. (Eznek az ütközetnek a helyszíne kb. 15 km-re van Grünwaldtól.) Ezzel is azt akarták sugallni, hogy a németek elégtételt vesznek „a szlávokan” az 1410-es fiaskóért. És az ennek a csatának az emlékére 1927-ben felállított emlékmű is kétfélemű, hiszen formájában a lovagrend váraira is emlékeztet. A hitleri időszakban a Lovagrend hódításában az életérő növelésének korai kísérletét látták, így nagy tisztelettel emlékeztek róla. A 2. világháborút követően azonban Grünwald emléke szinte kikopott a német közbeszédből.

A csata emlékére állított obeliszk az ütközet helyszínén

Tartást adó gyökerek Kegyhelyek Felső-Bácskában

„A bocsástjárás kivonalás az otthoni környezetből, ahol minden a földi munkára, feladatokra emlékeztet, szabadság és emberi vonatkozások kölcsönözése, fölélmekkedés a megszokott mindennapokban. ... A bocsástjárás-úthoz vezető út – mintegy *via purgativa* – előkészület a nagy eseményre, a kegyelmi kivirágzásra. Ilyenkor nem kell hitét elakarnia: a bocsások közössége szórnyalón imádkozhatik, énekelhet, nyugodtan megállhat az útszéli keresztelők előtt, ahol mások az egyének annyira sietős volt az útján.” Bálint Sándor megfogalmazása (*Bácsástjáró magyarság*, In: *Sacra Hungaria*, Kassa, 1943. 166. oldal) a bocsást az ötféleféle jelentése közül talán leginkább azokra a hagyományos körményi kivonással történő zarándoklatokra utal, amelyek előcsatjai a településeink közelében létező határbeli szakrális helyek. Közéjük tartoznak a Duna-Tisza közének déli részén – a történelmi Bács-Bodrog vármegyében – létező Szentkutak, Vodicák és Bründelek.

Felső-Bácska határbeli kegyhelyei.

- 1: Mária-könyve-Vodica Bajától délre,
- 2: Vodica-Máriakert Hercegizánótól közelében,
- 3: Vodica-Bründel Csodavölgy, 4: Vodica-Pründl Katymár mellett, 5: Vodica-Bründel Gara déli részén

Iványi István szerint (*Bács-Bodrog vármegye földrajzi és történelmi Helmévtára* V. Szabadka, 1907. 133. oldal) a Vodicák „Szentek tartott kis források szeb elnevezése, melyek iránt különösen a szerb nép valóságos tisztelettel viselkedik, bizonyos alkalommal bocsástjárásban is fölkeres és bajban gyógyításra vív vizetől. Ilyen Vodica, amely a magyarok Szentkútjának, a németek Bründelnek neveznek több van vármegyékben.” Jöjjék a Szentkút jelentése szerből szveti bunar, náhuk és a bunyevácoknál inkább a voda (víz) szóból származó Vodica vagy

Vodice (vízezske) elnevezések homonoktak meg. A németeknél a Brunnen-ből (kút) eredeztethető Brünlein, Bründel, Bründl, Pründl vagy Katymár Pründl (kutasca) használatos. Munkájában Iványi összesen tíz Bács-Bodrogban működő Szentkutat sorolt fel. Meg kell azonban jegeznie, hogy összegzése már könnyvnek megjelenése idején sem volt teljesnek tekinthető: az említettek kívül a vármegyében számos további Szentkút-Vodica-Bründel létezett. Közülük az I. világháború utáni rendezés csak néhányat hagyott határainkon belül, Felső-Bácskában Bája (a kistáj természetes központja, 1950-től Bács-Kiskun megye része), Csávoly, Gara, Hercegizánó és Katymár települések közelében.

A kereszténység korai időszakaiban zarándokolt omlapjai a Szentföldön (leginkább Jeruzsálemben, illetve Betlehemben Jézus, Mária és az apostokok életének színhelyein) voltak. A perszák, az arabok, majd a törökök területi hódításai jelentősen megszegítették az ide irányuló bocsástjárást, amely emiatt visszacsúszott, ugyancsak ezzel párhuzamosan megnőtt az apostokok, szentek és mártírok relikviáit őrző helyek iránti érdeklődés. Fontosá vált Róma és mellette más európai kegyhelyek is (például Compostella, Aachen, Köln vagy a pelesztinai szent helyek „áthagyományozódása” nyomán Loreto stb.) nagy számú zarándokot vonzottak. Ennek megfelelően a honfoglalás idején a Kárpát-medencétől nyugatra élő népeknél a kereszténység már több évszázados múlttal és kialakult bocsástjáró szokásokkal rendelkezett.

A keresztény magyar államot megalapító Szent István királyunk halála utáni hazai zarándokokat a külországi szent helyek felkeresése mellett főleg Árpád-házi királyaink sírjai és ereklyéi vonzották. Közülük legjelentősebbek a székesfehérvári bazilika zarándokt, de igen nagy látogatottságnak örvendett Szent László nagykirály, vagy Szent Margitnak a Nyulak szigetén (a későbbi Margitszigeten) lévő sírja stb. Felső-Bácskához, Bajához közel, de már a Duna jobb partján, a Baranyában fekvő Bátján alapított 1093-ban Szent László király apátságát. Országosan ismertté Gara János uronál báb rabságban tett fogadalmát János (Tarcsó János krónikájában lejegyezte az esetet): ha kiszabadul a bosnyák fogságból, Bátjánra zarándokol. Szabadságának visszanyerése után „roppant súlyos vasbilincset a bátiai monostorban hagyta örök emlékeztetőül

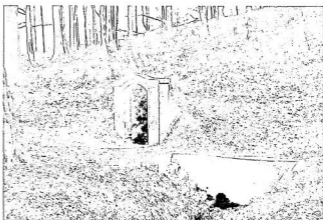
Urunk Megváltóknak legdrágább vérének öccsösigére, ott tett fogadalmának megváltására.” (*Köcsy Mária: A bátiai apátság és csodálatos azeit vir ereklyéje*. In: Tolna vármegye múltjáról, 1940. 5. szám, 12. oldal) A bátiai Szent Vár ereklyét megnyitván látásfőleletet a főúr története tovább fokozta, így nem csoda, hogy Zsigmond király kérelmére IV. János pápa 1434. január 21-én bocsást engedélyezett a kegyhelynek. Az érdeklődésre jellemző, hogy királyaink, a Hunyadiak több nemzedéke és más főuraink mellett a korabeli társadalom összes rétege részt vett az ide irányuló zarándoklatban, amely abban a korban a környéket, így a Baján és környezeteiben élők legfontosabb bocsástjáró helyének számított. A mohácsi csatát az ereklye még túlélte, 1539-ben Bába szomban végérvényesen a törökök prédájává lett. A források ettől kezdve az itteni Szent Vár kultuszának már csak az emlékeit említik.

A hódítás Magyarországot középső részét érintette legsúlyosabban, itt rendeződött be leginkább a török. Nem meglepő, ha mártól évszázados uralkodók követően fennmaradt olyan, ma is élő elnevezés, amely, úgy tűnik, a Szentkutak-Vodicák-Bründelek kialakulása és eredete felé mutat. Az oszmán-török eredeti, szerb-horvát ősséma – magyar változata a cseszme – magyarul forrás, illetve csurgó- vagy csörgökút (*Baski Inve: Oszmán-török szavak helyneveinkben*. In: *Névtani Értesítő*, 2006. 83. oldal) A kasmári bunyevácoknál a szó többféle jelentéssel él. Így hívják az ottani Vodica csörgökútját; mondják arra az ovális alakú, egy daraból készült és túlföldyóval ellátott kőmedencékre, melybe a forrás vize belecsurgó; továbbá a település körülíj megfelelő terepadottságú részén a talajból szivárgó vízezekre, forrásokra. Ezek különböző kiegészítéssel nem kerültek, legfeljebb időnként karbantartották és tisztították őket. Nem is olyan túl társan még az arra közlekedők-úttörők és a hátrán dolgozók ezekből ittak, illetve látták el állataikat. A vízóit vízforrások nem feltétlenül voltak közvetlenül az utak mellett, inkább csak azok közelében. Zömük télen sem fagyott be, de a talajvízszint Duna-Tisza közén tapasztalt csökkenése miatt Duna-Tisza közén tapasztalt csökkenése az óta többségüket elapasztotta. Keletkezésük nagyon régre nyúlhat vissza, ezt a hozzájuk köthető ősséma megjelölés is mutatja: az elnevezést itt hagyhatják a törökök és/vagy magukkal hozhatták a délről érkező bunyevácok, szerbek, sokákok. A cseszme

földrajzi neveink közül legismertebben a Somogy megyében található Törökkoppány határában fordul elő. Az ottani Cseszme- vagy Török-kútnál dorgaboltozattal fedett lépcső vezet a hasonló borítású, a terep által takart forrásfogalant vízgyűjtőéhez, amelynek falában helyezték el a kifolyónyílást. Az előbukkanó vízhez kétoldaltól lépcsőn lehet jutni. A hagyomány szerint innen a vizet égetett agyagcsövekben vezették az egykori török fürdőhöz. (Szabó József: *A török hódoltság nyomai helynevekben*. In: Névtani Értésítő. 1999. 84. oldal)

Mirjana Đekić Vojvodina 112 pravoslavl Vodičait földolgozó munkája szerint a kanyargó helyek egyik építménytípusa a besma, amely a Duna-Tisza köze Szerbiához tartozó részén törökkútnak is mondják. (Đekić Mirjana: *Vodiče u Vojvodini*. Beograd, 2000. 29. oldal) Legegyszerűbb kiépítésekor – arnyel, figyelembe véve a törökkoppányit is, alapítványuk tekinthető – függőleges téglafalát bíznák fel a terepre ágyazva, ezen ikon helyeznek el, alatta a forrás víze egy csövön keresztül csordogál.

A csurgókút kialakítás jól látható a régi felvételeken a bajnai és a katymári kanyargóhelyeken: a függőleges fal és az előtte állított két oszlop horrozza a fedelet (tető) és a vízcső fölé szendképet tettek (Katymáron Sztiz Mária szobrot helyezték el egy díccsal lezárt filléris), tehát az alapítvány továbbépített változatainak tekinthetők. A vízhez a mindkét oldalon kialakított lépcsőknél lehet lejutni. A bajai Vodica kútja már 1831-ben így nézett ki: „... egy dombon egy kis templomocska áll, annak aljában pedig hideg forrás csorgoz, mely felébe kőoszlopon nyugvó ernyőt építettek, a forrás tiszta vizét egy kő medencze fogja fel, melyből a víz alá felé folyván, azt virágokkal vegyes zöld gyepp fogadja el.” (Mindszenyhi Antal: *Egy forrás az Alföldön I.* In: Tudományos Gyűjtemény, 1831. IX. 55. oldal) Katymáron a talajvizet stílyedése miatt 1905-ben szükségessé vált a fal mögötti vízgyűjtő bővítése és kútszivattyú felszerelése. A mai formáját 1948-49-ben kapott hercegmezői kegyhely kútjánál (a helyiek hívják csurgó kúpnalának is) személt vezet a lépcső a dorgaboltozattal fedett vízmedencéhez, amelynek az érkezővel szembeni falában kialakított szoborfülkében Sztiz Mária-szobrot helyeztek el. A csévolgy Vodicanál téglafalászió – a talajvíz szintjének utóbbi évtizedekben tapasztalt jelentős esőkkénése miatt napjainkra már kútszáradt, jelenleg romos állapotú – ássót kút készült. A deszólát állapot azt jelenti, hogy a kút téglafalásza részben beomlott és a föld feletti, deszkából készült rész nagyrészt elkorodt, balesetveszélyes. A garai Vodica

A Törökkoppány határában lévő Cseszme- vagy Török-kút: bal oldalon a lejárati a vízgyűjtő medencéhez, jobb oldalon a kifolyóvírt a kétoldaltól lépcsőve

egyszerű víze, forrása az elmúlt évtizedekben elhanyagolódott, felújításra szorul.

Lehetnek olyan helyek is, ahol az arra élk ástak kutat. „Igen régi pátriarchai szokás az utak mellé kutakat csinálni, s emél egy egy humanusabb dolog nem lehet, melyet a mi időnkben csak a mohamedánusok gyakorolnak még” – olvasható a bajai Vodicaórló szöve leírásában Mindszenyhi Antalól 1831-ből (*Egy forrás az Alföldön I.* In: Tudományos Gyűjtemény 1831. IX. 56. oldal) Az itt menti víznyerő helyek minden korban fontosak voltak, ezt mi sem igazolja jobban,

mint a közeli Dunaszekcsőn a mai napig fennmaradt Római-kút. „A kút a római idők-ből származik. A szerb lakosság török jövevényezőval jelzi régi eredetét.” (Pesti János szerk.: *Buranya megye földrajzi nevei* II. 220. oldal) A magyar elnevezés mellett az említett irodalmi forrás közül még Cseszme és Rohr-Brünnen (Csáktört) megjelölést is.

Összességében elmondható, hogy adott-ságainál fogva a vizóit helyek külföldösen alkalmasak voltak egy-egy Szentkút-Vodica-Bründel kegyhely megszületéséhez. Az oszmánok 150 éves magyarországi uralma

A bajai Mária-kegyhely-Vodica forrásai az 1920-as évek elején: a közlebbi az ortodoxoké, a távolabbi a katolikusoké. Pent az akkor még ott lévő Kálvéria két stációja látható.

A hatymári Vödröcs káptája 1886-ban kapta a képen látható kialakítást (A felvétele az 1940-es években készült)

A hercegcsántói kágyhely kútya

Dinaszkezős kőpontonjában, az 56-os út mellett található a Római-kút

alatt a Habsburg-birodalomban – különösen II. Ferdinánd uralkodásának éveiben – kialakult, megerősödött a Lorettó Szűzanya kultusz, amely fontos elemévé vált a korabeli katolikus szellemiségnek. I. Lipót császár Bécs 1783-as török ostromakor Passauban a Mariahilf (Segítő Szűzanya) kép előtt könyörgött katonáinak sikeréért. A keresztény győzelem után a szakrális jelentőségűvé vált kép másolatai gyorsan elterjedtek Magyarországon, és az ősi hagyományokban gyökerező Mária-tisztelet újabb lendületet kapott. Előző hatások mellett a kegyhelyek ki-

alakulási folyamatának kiteljesedéséhez kedvező feltételeket teremtett a 18. században megújuló, papságban és hitéletben újjászerveződő Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye. Kezdetben a búcsújárások célpontjai a szomszédos plébániák voltak, de hamarosan megkezdődött a templombúcsú „jorkosbúcsúvá” válásának folyamata. (Hegedűs Antal: *Patachich Gábor kalocsai évek élete és restaurációs tevékenysége*. 2010. 76. oldal) Vidéklínik korábbi, jelentős tömegeket megmozgató fő búcsújáró helye – Bába – a török időkhöz elpusztult, ezért is alakulhattak ki

azok az új kegyhelyek, amelyek alkalmassá váltak az itt élők közvetlen környezetében – később már a környékből ide érkezők számára is – zarándoklati célpontokká válni. Létezőtől kezdve számos, a hívők emlékeztetőben megőrzött legenda mellett főleg egyházi feljegyzések szólnak. A színes történetek valóságalapját nehéz és csaknem lehetetlen ellenőrizni, áttekintésük azonban szükséges, hiszen tartalmazhatnak a múlt eseményeinek megértését megkönnyítő információkat.

folytatjuk

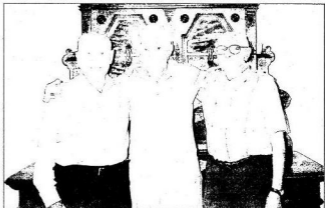
Dr. Nebojszki László

70 éves érettségi találkozó

A III. Béla Gimnáziumban 1940-ben harmincegyen érettségiztek. Közülük – tudomásunk szerint – már csak hárman élnek. Július 9-én, 70 éves találkozójukon emlékeztek egykori tanáraikra, osztálytársaikra, Baján töltött ifjúságukra.

Harta (Hujmann) János Csanád vegyész, ciszterci szerzetes, Horváth László testnevelő tanár volt Baján és Franciaországban, Petri (Preimayer) Pál gépészmérnök Baján, majd Szegeden: volt az árnyszolgáltató vállalat főmérnöke. Az utóbbiak már a tanítóképző gyakorló elemi iskolájában is padtársak voltak, ott kezdődött barátságuk. Feleségeik is „bajai lányok”, Báczkai Vera és Perky Aranka. Ők óvodások koruk óta barátok.

Az egykori, főleg ciszterci rendi tanárok utódjaként Báczkai Sándor Keve rendházfőnök fogadta a jubiláló öregdiákokat.

Horváth László, Petri Pál, Harta János Csanád

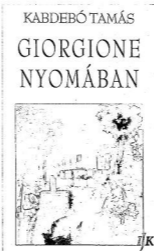
Játék színről színre

Kabdebó Tamás: Giorgione nyomában

Az angol nyelvű eredeti könyv Tracking Giorgione címen 2009-ben jelent meg Írországból és Londonból, a magyar fordítás 2010-ben Aradon.

Kabdebó Tamás személyes utazása, nyomozása egy legendás festő misztikum, még rejtélyes életműve, műalkotásai után számtalan kérdést válaszol meg, de talán még ennél is többet teremt. A regény középpontjában a szerzővel azonosuló castelfrancoi Giorgio Barbattella kutatásának története áll, acikben Giorgione közvetlen leszármazottját sejthetjük. A kutatás célja, hogy megtaláljuk Giorgione azon festményeit, melyek írást 1510-ben, a festő halála után Isabella d'Este érdeklődött. Isabella d'Este Corvin Mátyás feleségének, Aragóniai Beatrixnek volt unokahúga, akinek szenvedélyes műgyűjtőként felhalmozott kincsei szétszóródtak az évszázadok alatt. Olvasóként részeseivé válhatunk annak a kutatásnak, mely e levél nyomán haladva akár a kora 16. században is játszódhatott volna. „Hiszen a szereplők egykori és mai volta, a Kabdebó által kreált hamis (mai) dokumentumok tökéletes korhűsége ezt lehetővé teszi. Az olvasó így maga is látogathat Giorgione festményeinek születési helyein, és ott, ahol ma érzik őket, találkozhat tulajdonosokkal, megismer egy-egy különleges karaktert, amelynek akár akkor, akár ma is léteznek köztünk.” (Keszegi Katalin)

Giorgione da Castelfranco Trevisóban született 1477-1478 között. Ifjú korában Velencébe költözött, ahol hamarosan beilleszkedett az arisztokrácia kulturális közege. Intellektuális élete a híres velencei nyomdák és a történelmi jelentőségi padoval egyetem körül forgott. Giorgione főleg magánműveket megbízásból festett. 1510-ben halt meg pestisben. Isabella d'Este a festő halála után az leírte velencei úgynököktől, hogy bocsássa rendelkezésére az *Éjszaka* című festményt, amely minden bizonyán a festő hagyatékában volt. Több mint egy évszázaddal később művel olyan keresetek lettek, hogy sorozatosan hamisították őket. Giorgione nem hagyott hátra műhelyt, de intenzíven együttműködött más festőkkel, köztük Tizianóval és Sebastiano del Piombóval. Leonardo nyomán ábrázolta az atmoszférikus hatással, finom chiaroscuro átmenetekkel árnyalva a képvonalakat, s az egymásra helyezett színekkel meleg fényt tüjtak ábrázolt. Gabriele D'Annunzio emlékeztet meg a festőről Tiz című versében: „Szinte semmit nem tudunk

ról, olyannyira, hogy egyesek tagadják a létezését” – írta. S valóban: a fűzet képviselője a művészetben, s megérdemli, hogy Prométheuszhoz hasonlóan a „fűz hordozójának” nevezzük.

A Giorgione-művek jelentéstartalma, hogy az ember és a természet között és a művész valamiféle soha nem látott tócnál látja, úgy alkalmazva a színeket, hogy azok képesek legyenek érzékelteni a légkör legkülönfélébb sűrűségi fokozatait, és lenyűgözővé hangolni a fényvisszaverődések vetületviszonyait. A művész érnek talán ebben a fitokzatos „félhomályában” rejlik a kulcsa annak, hogy valamennyi vezető művész közül Giorgione festői érzékenysége rokonszóló leginkább Leonardóval.

A castelfrancoi festő kora halála, a bizonyosan saját kezű íletről olyannyira vitatott volta (mindössze húsz képről bizonyított be, hogy ő alkotta), a velencei elpusztult freskók, a Tizianóval való föltételezett vetélkedés, és végül ama bizonyos föltételezés, miszerint Giorgione az izraelita felekezethez tartozott volna, óriásivá duzzasztotta legendáját. A Giorgione-kultusz egy mai, jelentős állomáshoz tekinthetjük Kabdebó Tamás legújabb könyvét is.

Kabdebó Tamás azon szférák sorába tartozik, akik számára az irodalom eszköze a magyar kultúra és a közös európai értékek asszimilálására. Ahogyan a Giorgione-művek sem csak a megfőstet téma, hanem az egész reneszánsz kultúra „illusztrációja”. A szerző művében azt a reneszánsz hitvallást emeli át a 21. századba, mely szerint Európa egy sokszínű, koherens kulturális közösség. A regényben, mely szimbolikus módon 2004. december 5-én kezdődik, Európa szinte minden nemzetisége képviseli magát.

Az európai kulturális hagyományok sokrétűségéről némiképp eltérően a magyar kultúra leghangosabb szólamja a kezdetektől az irodalom volt. Az irodalomnak ezért olyan feladatokat is magára kellett vállalnia, melyek egy mélyebb hagyományval rendelkező országban a művészetek különböző rétegei között természetesen osztottak meg. Talán e perspektívából az sem tűnik véletlennek, hogy három évtizeddel ezelőtt éppen egy író kezdett sorra művészt, művészettörténeti, képzőművészeti témájú irodalmi művek alkotására. Kabdebó Tamás, az egykor művészettörténeti tanulmányokat is folytató könyvtáros, bibliográfus, író Angliában és Olaszországban folytatott tanulmányai során került közelebbi kapcsolatba a képzőművészettel, a művészettörténeti kutatómunkával.

A művészettörténeti utazás irodalmi aspektusát azért tartom fontosnak, mert meggyőződésem, hogy ha nem egy költő, író fiktv elbeszélésebe ágyazott kutatómunkájáról, regényéről lenne szó, az elbeszélésben más minőségekre figyelni kell, mint az 6 esetében. A lírai, a művészi fogékonyság, a nyelv alakításában megnyilvánuló érzékenység következtében nemcsak az a kép lesz eredeti és rendhagyó, amelyet a regényben előbukkanó személyekről, eseményekről, műalkotásokról fejezől, hanem az a változás is, aminek a kutatást, a jegyzeteket, a felfedezéseket műfaji vonatkozásban kiteszi. A regény portréi, dokumentum- és dialógus-kollázsai, személyes filozófiai, elményválatlatai, képelemzések, életrajzi töredékek egy-egy fejezetben (összesen: 15-ben) külön kis esszékké transzformálódnak. (A könyv „véletlenül” éppen amny fejezetből áll, mint Madách *Az ember tragédiája*.) A szerző saját

kutatási eredményei, valós és fiktív történeti dokumentumai, impressziói, asszociációi sokaságából egy érzékeny fotópapírra emlékeztető felület jön létre, melynek sosem csupán a közlendője a lényeges, hanem a mód is, ahogyan a közönség számára mindéz „látszik”. A Giorgione-könyv olvasója valahogy úgy merül el a leírt események, látványosságok, érzések világában, ahogyan az ember muzsikát hallgatva képbe meresül.

Kabdebő Tamás könyvét olvasva azt érezzük, hogy őt magát nem a történeti tényeket értékelő kutatómunka vagy a feltevéseket fejtőlő, tényeket rögzítő szempontok vezérik, sokkal inkább a személyes kötődés, egy bensőséges látásmód finom alakítása, az az igény, hogy minél közelebb férközzessen a műalkotásokhoz, s áthalak egy legendás festő életéhez. Kabdebő kutatásai, hivatkozásai, párhuzamai, asszociációi nyomán egy sajátosságában különböző,

mégis közös európai szellemtörténet összefüggései rajzolódnak ki. Mert kutatásának eredménye, az fró, a könyv és a művészet szellemisége nem áll meg orszárok határainál. Ezért nem is lehet a magyar művészet-történet és a magyar irodalom irányvonalából tökéletesen megérteni, hanem csak egyfajta közös európai szellemtörténet nézőpontjából.

Giorgione nyomában című regényét olvasva egy kifinomult szímat, tehetséges kutató (nyomozó) jelenlétét érezzük, aki szenvedélyesen firkésként letűnt idők legendás alakjainak bizonytalan eredetű vagy homályba vesző életművét. A nyomozás során nemcsak a személyek, események, vagy a történet szempontjából fontos láncszemek, saját benyomások minél árnyaltabb rögzítések lehetőségét ragadja meg, hanem azokat a mögöttes tartalmakat és motívumokat is, melyek a reneszánsz kor legendás festőjét körülölelik.

Kabdebő Tamás módszerének sajátossága a leplezetlen és vissza nem fogott személyesség. A kutatás és tárgya, a kutatást körülbelül személyes történet nem valamiféle, a művészet-történeti szakirodalmat megrengető igazság, meg nem változtatható tényrögzítés, értékiélet jegyében íródott, hanem egyfajta egyéni vízió keretében. Ez a szubjektívizmus azonban gyakran mélyebb, megrendítőbb és hitelesebb meglátások alapja lehet, mint amilyen a tárgyias, klasszifikáló, leíró közlésmód, tehát a szakmát mereven értelmező objektív aspektus. „A szerző fantáziájának köszönhetően tehát nemcsak Giorgione bizonytalan életműve lett gazdagabb, de Írország és nevezetesen gyűjteményeinek története is, miközben a könyv nyomozást folytat szereplői megtalálják létezésük értelmét és valóságát. Így maga az fró is.” (Keserű Katalin)

Kovács Zita

Kovács László emlékezete

*Kovács László bajai festő- és fotóművész
2010-ben lenne 70 éves.*

*Rá emlékezve,
fotóművészeti munkássága előtt
tisztelgve mutatja be
a Tóth István Múzeum
válogatott fotográfiai,
melyek között
a szállófaluról, Szeremléről, Bajáról,
Tóth Menyhértől készült hétköznapi és
ünnepi pillanatokban gyönyörködhet
az érdeklődő látogató.*

*A kiállítás
2010. augusztus 21-ig látogatható.*

Öregség

Férfák

Az én Tóth Menyhértan 1978-79

Templomból jövet 1963

Egy szegedi tanszékfoglaló 80 éves jubileuma

Szent-Györgyi Albert 1930-ban az Egyesült Államokból tért haza Klébelsberg Kunónak, a magyar közoktatást fejlesztő nagy kultuszminiszternek hívására. Az élig kilenc éve alapított szegedi egyetem biokémiai tanszékének vezetőjét vette át.

A gróf munkatársakból mintát szolgáltatók mindazoknak, akik a kultuszminiszter hivatalát betöltik. Egyrészt energicus és sikeres iskolapolitikát folytat a szilárd népműveltség megalapozása érdekében. Több mint negyven ezer tanai, falusi és városi elemi iskolát épített, melyek jellemző stílusukkal ma is emlékeztetnek a Klébelsberg-korszakra. Másrészt nagy gondot fordít az értelmiségi előképzésre is. A Trianonban megsemmisített ország a menekülő szellem mentvérszá lesz. Az áttelepülő kolozsvári és pozsonyi egyetem negyven növeli univerzitásainak számát, továbbá Sopronban erdészeti és bányászati főiskola létesül. Bár az 1921-ben tárgyalt elfogadó miniszter csak egy szünetes államkasszával rendelkező kormány főhivatalnok, bémalatra méltó szívóssággal csuk ki anyagi támogatást a szellem végvárnak felépítéséhez.

Az okos vezető tehetséges munkatársakat gyűjt maga köré. Bizonyos, hogy a miniszternek még sejtelme sem lehet Szent-Györgyi Albert kutatási eredményeiről, sőt létezéséről sem tudhat. A fiatal orvos ugyanis diplomázását követően kb. tíz éven át Németország, Hollandia, Nagy-Britannia és az Egyesült Államok laboratóriumainak megbecsült munkatársa. Szakterülete nyilvánvalóan ismeretlen a humán műveltségű Klébelsberg számára. A tanácsadók között azonban akad olyan, aki a biokémiai tudományos műhelyek fellett nemzetközi áttekintéssel bír. Imeri a fiatal tudós rendkívül sikerrel kecsegtető eredményeit. Az arisztokrata miniszternek pedig – aki, úgy látszik, tudja, hogy hivatalának magyara fordítása „szolgáló” jelent – nem derogál, hogy ajánlatával megkeresse az amerikai Mayo intézet kutatóját. Válaszása páratlanul szerencsés, mert sem előtte, sem utána nem történt meg, hogy magyar egyetem professzora idehaza érdemi ki a Nobel-díjat.

Az 1917-ben, Budapesten orvosdoktorrá avatott Szent-Györgyi kutatási az emberi szervezetek egyik legfontosabb életani működésének titkát kívánják feltárni. Táplálkozásunk során cukrokat, zsírokat és fehérjéket fogyasztunk. Szervezetünk ezekből energiát, főként hőenergiát hoz létre. E táplálékok fő kémiai elemei, a szén és a

Az elmaradhatatlan pívád

hidrogén lángra gyújthatók, és oxidálódva jelentős energiát fejlesztenek. Csak hogy ez az égés – kellő oxigénmennyiség jelenlétében – ezer Celsius-fokot meghaladó hőmérsékleten megy végbe. A végtermék széndioxid és víz lesz. Ugyanezeket a vegyületeket produkálja és üríti az emberi szervezet is, csak hogy az „égés” a 37°C-t megközelítő hőfokon következik be. Nyilvánvaló, hogy a folyamat több lépésben, bonyolult vegyületek során végighaladva valósul meg. Magától értetődő, hogy ezek az átalakulások lassúak, hiszen az energia-termelés csak viszonylag alacsony hőfokon valósul meg.

A fiatal magyar orvos kitaróan, szívós türelemmel faggatja a titkát macakusul rejtetgető természetét. Az alanyanyagokból kiindulva az átalakulási lánc több szerves vegyületet mutatja ki. Elérkezik azonban egy olyan fokozathoz, melynél a további bomláshoz egy külső vegyület belépése szükséges. Ezt a hexuronsavnak elnevezett anyagot csak igen kis mennyiségben tudja izolálni. A vizsgálathoz szükséges nagyobb mennyiséget részben növényekből, részben a mellékveséből tudja kivonni. Körülbelül itt tart kutatásaiban, amikor Minneapolisban eléri őt a haza hívó szava.

A gyakran publikált hiedelem, mely szerint Szent-Györgyi Albert a C-vitamin feltalálásáért kap Nobel-díjat, téves. Az viszont tény, hogy a hexuronsavat a Sze-

ged kőmérték paprikákból bőségesen tudja előállítani, és tudományos szigorral kimutatja, hogy azonos a C-vitaminnal. (Ezt a vitamint 1907-ben Axel Holst és Alfred Fröhlich fedezik fel.)

A legfontosabb energia-felszabadító életani folyamat teljes feltárásiában Hans Krebs kutatónak is jelentős szerepe van. A szakirodalom Szent-Györgyi-Krebs ciklus megnevezéssel tartja számon a biokémiának ezt az alapvető felfedezését. (Krebs 1953-ban nyeri el a Nobel-díjat.) A kezdeményezés, az első döntő felfedezések érdeme azonban vitathatatlanul a szegedi tudós maradt.)

Azon az 1937. évi őszi napon, melyen a stockholmi bizottság döntésének híre Szegedre érkezik, a Dóm téren, a mai kémiai intézet előtt az ifjúság és a város népe lelkesen ünnepli az egyetkét is népszerű professzort. Szőkebb pátárája, a Tisza-parti metropolisz egy villa ajándékozásával fejezi ki a világhírű tudós iránti tiszteletét. A hivatalos Magyarország lelkesedése sokkal mértéktartóbb. Szókimondása, demokratikus gondolkodása miatt kormányzati körökben csak mérsékeltlen kedvelik. Horthy megbelétés kérésével gratulál, és a várbeli kommandózt fogadás alkalmával is megvárakoztatják a professzort. A nagyrí arrogancia fitogtatása a szellem arisztokratájával szemben igen kevéssé böles magatartás. A Horthy-rezsim ugyanis pár éven belül háborúba sodorja az országot, és a balga döntés kérésű győzelmesei hamar beérnek.

A Kállay-kormány 1942-ben kísérletet tesz a nyugati hatalmakkal való titkos béketárgyalásokra. A hivatalos diplomácia kudarcra után az angolssz tudományos körökben nagy tekintéllyel bíró Szent-Györgyit kéri fel a közbenjárásra. Bár a professzornak minden oka meglenne, hogy ez-

Szegedi laboratóriumában

írta! Ő leckézte meg a hatalmat, a népe sorsáért aggodó hazafi fölé emelkedte a politikai ellentétnek. A konstantinápolyi út azonban nem végződhet kedvező eredménnyel tárgyalásokkal. Az angolokat költi a szövetségesek közti megállapodás. Magyarországnak atól kell békét kérnie, akit megtámadott, és ez a Szojuzotán. A Kállay-kormány pedig éppen ezt a Camossa-jérást kívánta elkerülni. Az is tény, hogy haszánk kiválása a keleti fronton vívott háborúból ekkor még katonailag sem volt végrehajtható. Am a megoldhatatlan helyzetet nem Szent-Györgyi idézte fel, a diplomáciai kudarchozt aligta hibáztatható. Hitler azonban, akit a német hírszerzés értékelte a magyar kiugrási kísérletből, már korántsem volt toleráns a politikába avatkozó biokémikus irányában. 1943-ban a klessheimi ocsotatálaközön szemrehányást tesz Hortynak a szövetségesi híűség megszegéséért, és Szent-Györgyi név szerinti emlegetése

késztégetenné teszi, hogy Canaris tengerenagy Abwehrje kitűnően tájékozott.

Magyarországot 1944-ben megszállják a németek. A professzort a Gestapo letartóztatja. Néhány nap múlva azonban szabadlára helyezik. Szent-Györgyi joggal tart a náci titkosrendőrség megkülönböztetett figyelmétől, ezért Budapestre menekül, és baráti lakásán rejtőzik el. A németek ellen szerveződő mozgalommal, Bajcsy-Zsilinszkyival, Bay Zoltánnal mindvégig kapcsolatot tart. Bár október 15-e után már a nyilatok is vadásznak rá, nem sikerül kézrekeríteniök. A háború után energikusan és számos illúzióval fog hozzá a magyar tudományos kutatás újraindításához. Két év alatt azonban belátja, hogy a tudomány tápláló közegét, a szellemi szabadságot a teljes elfojtás veszélye fenyegeti. 1947-ben az Egyesült Államokba vándorik, ahol felszerelt laboratórium és a kutatás korlátlan lehetőségei várják.

Szent-Györgyi Albert életműve korántsem zírul a Nobel-díjjal elismert eredménnyel. Még az 1940-es években jelentős sikereket ér el az izomunka-végzés kémiai folyamatának vizsgálatában. Később – választónilg családijával és baráti körében bekövetkezett tragédiák hatásán – kutatásait a rák keletkezésének vizsgálatán összpontosítja. Feleségét, lányát és barátját, a számítógép atyját, Neumann Jánost e gyilkos betegség ragadja el. A féltelmes kór titkához azonban a magyar tudós invenciója sem jut közelebb. Mindez nem szegi kedvét, kilencvenes években is bejár laboratóriumába, és pihenéséért egykori szegedi professzortársra, Bay Zoltán társaságában vívóvitatgot az amerikai nagy-tavakon. Szép, finai aggastyánkört ért meg. Illetőleg bő házz évvel vert rá a tudós wittenbergi professzora. Elmúlt kilencvenhárom éves, amikor Woods Hole-i dertis otthonából átép az örökkévalóságba.

Dr. Dániel József

Katasztrófák környezetünkben

I. Vulkanóros és földrengések

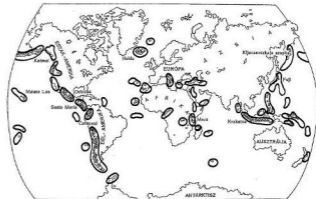
A természet nemcsak az ember életétje, elemi életfeltételeinek forrása, hanem számtalan esetben éppen az ellenkező irányú oldalát is megmutatja: katasztrófelhelyeztetket teremt.

Hogyan értelmezhető a „katasztrófa” fogalma? E görög eredetű szó többféle árnyalati jelentésvaltozatot az alábbiakban olvashatjuk egy 1974-ben kiadott értelmező szótárban: 1. rendkívüli méretű elemi csapán, 2. tömeges szerencsétlenség, balcsent, 3. teljes összeomlás, végleges romlás, tönkremenés, 4. hirtelen bekövetkező végzetes esemény: válságos eset, sorsfordulat.

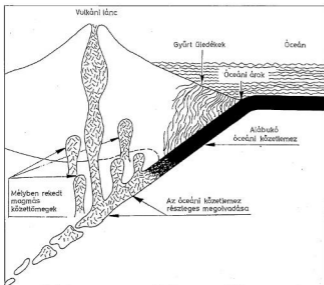
A katasztrófaelis eseményeket források szerint természeti és társadalmi tényezőkre/okokra vezethetjük vissza, sőt gyakran az emberi és természeti hatások bonyolultabb kölcsönhatásokban jelenhetnek meg. Egy ártérletlen szervezett építkezés, egy áramterelés ojtájából megépitett völgyzáró gát esetében katasztrófát okozhat egy romboló földrengés, de ennek feltételét az ember okozta. A katasztrófaelis jelenségek lehetnek továbbá egyediek, ismétlődők, helyhez kötöttek vagy bárhol előfordulhatók. Az okozott változások lehetnek véglegesek vagy helyrehozhatók, rövidebb-hosszabb ideig tarthat a helyreállítás stb. Sorolhatnánk meg a csoportosítási szempontokat szinte a végtelenségig. Fő nézőpontunk mindenképp: az ember és a bioszféra védelme.

E cikksorozatban a természeti és társadalmi okokra visszavezethető katasztrófaelis események közül válogatva szeretném kedves olvasóm figyelmét orientálni a nemkívánatos, de meglévő jelenségekre. A bemutatandó események rövid ismertetésével szeretném olvasómban megerősíteni jón az életvitünket: a környezetünknek elsősorban figyvenyei és csak másodsorban vagyunk alakítói! Ismerjük meg és tiszteljük még jobban földnyánkat, hogy értelmesen élhessünk vele még sokáig.

A Föld 30-60 km-es szilárd kérgé alatt a közetek anyaga megolvad a nagy nyomás és a belső folyamatok következtében előálló magas hőmérséklet hatására. Ezt az izón folyó anyagot *magma*nak nevezik a szaktudomány. A mozgó szilárd közetlemezek találkozásai mentén, ahol ezen izzó anyag legyözi a szilárd kérget ellenállást, a felszín felé áramlik. Nagyobb része meg a felszín alatt megszilárdul, de ahol a magma energiája (hőmérséklete, gőz- és gáztartalmai nyomásviszonyai függvényében) kevésbé csökken,

A Föld vulkánjainak elhelyezkedése (Futó nyomán - 1974)

Vulkánok születése (Juhász Árpád nyomán, 1992)

a felszínre es eljut a mozgó kőzetlevadék: vulkán keletkezik. A nagyobb felületeken, hasadékokban, vagy csatornaszerűen kiömlő anyagot nevezik *lávának*. A kiterítés lehet gyors, robbanásszerű: ilyenkor a magma gőz-, gázi szinte felrobbanítja az újtkban lévő kisebb ellenállású kőzeteket: innen ered az *exploszív vulkán* megnevezés. Ilyen típusú kiterítés produkált 1883-ban a Krakatoa (Jáva és Szumátra szigetek között) kihaltak vélt vulkán, amelyek következtében levegőbe repült korábbi kánpa és a környékbeli kőzetek. A kisebb-nagyobb kőzetdarabok 20-40 km távolságra hullottak vissza a levegőből, míg a finomabb por több tíz kilométer magasságban több éven át látható volt Földünk légkörében. Az ilyen típusú vulkánoknál a törmelékzórás jelentősebb a lávaömlésnél. A robbanás nyomán keletkező tengerrengés hullámai közel ötvenezer jávai ember halálát okozták. Égy korábban (1815-ben) kitört robbanásos vulkán (a Szumátra szigeten lévő Tambora) az előbbinél kétszer több emberáldozatot követelt. A 4300 m-es vulkán kánpjának több mint a fele repült a levegőbe, s a légkörbe került tekintélyes vulkáni por okozhatta a példátlanul hideg nyarat Európában.

A vulkánok egy másik csoportját alkotják az ún. *lávaömléses* (effúziós) vulkánok, ahol a káplékeny lávát a gázok és gőzök kinyomják a felszínre: miután megtelik a kilető, a híg láva a hegyoldalon folyik

le olykor látványos, örvénylő, szökőkút-szerűen magusha lövellő kiterésekké tartkíva. Bizonyára legtöbb olvasónk látott már ilyen dermesztően csodálatos természeti jelenséget, amikor a modern technikai eszközök segítségével a Hawaii-szigetek valamelyik (Mauna Loa, Kilauea) viszonylag gyakrabban – néha évente többször is – működő vulkánjáról készült filmfelvételeket vetítették. A Mauna Loa egyébként a föld leghatalmasabb vulkánja (9 km, mint a Mont Everest!), de csupán 4 km látszik ki belőle a tengerből.

A harmadik – vagyis típusú – csoportba tartozónak (Vezúv, Etna, a dél-amerikai Cotopaxi) a törmelékzórás és a lávaömlés egyaránt jellemző. A nápolyi Vezúv kiterési terjedje az alábbi: földrengések, földmozgások, majd gáz- és gőzömlések heves törmelékzórással. A felszabaduló vízgőz heves záporokat okoz, amelynek esővíze a finom vulkáni porral elegyedve iszapfolyásokat produkál a vulkán lejtőin. A kiterés fokozódásával homok- és ún. vulkáni bombazórás (dőlő-, illetve fejnagyságú kőzetdarabok), majd a lávaömlés következik. Az energia csökkentésével egyre csillapodó gőz- és gőzvírgázal ér véget ezen izgalmas természeti jelenség. A Vezúv elbírult: i. sz. 79-es kiterésekor a vulkáni hamu és a megprepdit kiteretéből lezúduló víz iszap-áramtette be a három nyaralóvárost: Pompej, Stabiat és Herculaneumot. Hasonló,

a hóhatár feletti, vagy jeges régiókban kitört vulkánok a krátertavakban lévő, valamint a megolvadt jégből, hóból keletkező, hirtelen lezúduló izsapos vizek olykor több száz négyzetkilométernyi területet is beboríthatnak, amellyel iszonyatos károkat okoznak a hatásvizekben (Izlandon, USA-ban a leggyakrabban). Egy vulkánkitörés következményeiről az éppen 30 éve (1980-ban) aktivizálódó USA-beli vulkán (a Szt. Helens) rövid „jeltárú” ajánlom olvasóim figyelmébe: 23 km magas hamufelhő 31 000 km²-nyi területet borított be – 15 km távolságban pl. 10 méternél is vastagabb izsapos hamuréteget produkált – a vízszintes irányú, robbanás nyomán keletkező lökéshullám fák millióit gyúfaszállított területre le (2,7 millió dollár kár) – a Balaton víztömegének 100-szorosa (209 km³) jég- és hófalvadász zuhant le a hegy északi oldaláról – több emberi áldozat között geológus is volt, s itt vesztette életét Henry Truman (volt USA elnök) 84 éves korában – 1,5 millió szárazföldi gerince (medvék, szarvasok), félmillió hal pusztult el – az anyagi kár meghaladta a 2 millió dollár értéket!

A vulkán por az ez év elején Izlandon aktivizálódó egyik vulkán tartósabb működésekor az európai légi forgalmat befűtanta.

A *földrengések* is jórészt a már említett kéreglemezek mozgásaival kapcsolatosak. A szilárd kéreg (12-40 km vastag) és az alatta lévő földkéreg külső merev része mintegy 80-150 km vastag kőzetleveg alkotnak, amelyek eltérő irányokban évi pár cm-es sebességgel közelednek vagy távolodnak egymástól: nagyobb és kisebb kőzetlemezek úsznak tulajdonképp az alatti lévő káplékeny magmaanyagban. A kőzetlemez lemezek ütközhetnek, egymás alá buknak: ezen térségek jelentik a Föld ún. *szelvényes övezetét*, ahol a hegységképződések, vulkáni tevékenységek és a földrengések is a leggyakoribbak (ld. ábrák). A földrengések azokban a térségekben erősebbek, ahol a kőzetlemezek felszínhez közelebbi, felső részei ütköznek össze, rendszerint az óceáni árkok környékén. Ezekben az esetekben a rengésszések (hipocentrum) 10-30 km mélységben keletkezik. A nagyobb mélységi rengésszések (több száz km-esek is lehetnek!) ott keletkeznek, ahol az óceáni vékonyabb, de súrlódás/ütközés lemezek a ritkább anyagú szárazföldiekkel ütközve az utóbbiak alá buknak nagyobb mélységekbe kerülnek.

A földrengés pusztító hatását legerősebben a rengésszések feletti pontban, az ún. *epicentrumban* tapasztalhatjuk. A Földön előforduló évenként közel tízezer földrengésből csupán 6-7 ezret tapasztalhatunk ér-

zékiszerveinkkel, a többit csak műszerekkel jelezhetjük. A rengés hatásait a Mercalli-Sieberg-féle 12 fokozatú tapasztalati skálán fejezi ki a szeizmológia tudománya.

A rengés energiáját kifejező Richter-skála számai kisebbek az előbbieknél szemantikailag (a magnitúdót jelzik). Néhány példa a skáláértékekből:

Richter-skála – Merc-S. skála:

0,4 ... 1. fok: műszerekkel érzékelhető – 2,5 ... 3. fok: gyenge rengés, lakásban alig érezhető – 4,5 ... 5. fok: elég erős rengés, épület megrezdül, bútorok inognak, alvók felébrednek – 5,9 ... 7. fok: igen erős, házak falsi repedeznek, kémények ledőlhetnek, harangok kondulnak – 7,0 ... 9. fok: pusztító rengés, kőházak összeomlanak – 7,8 ... 11. fok: katasztrófa, lakóépületek, hidak elpusztulnak, hegyomlások – 8,9 ... 12. fok: minden építmény elpusztul, a terep átrendeződik.

Katasztrófa földrengéseket őriz a történelem: Jerikó, Lisszabon, Kína, Irán, Japán stb. Legutóbb az ez évi Haiti rengésnek 300 ezer áldozata lett.

A földrengés ereje (1980. Algéria – Juhász Á. nyomán, 1992)

Szerencsére hazánkban csak a 455-ös szombathelyi várospusztulás volt igazán katasztrófa. A móri (1810), a keskenéti (1908, 1911) és a Berhida-Ferencváros (1985) nem haladták meg a Mercalli-Sieberg-skála 6-7-es fokozatát.

Az elmúlt 500 év során mintegy 13-14 millió emberélet követelték a földrengések. Az

emberéletnek túl építményekben (épületekben, hidakban, utakban, vezetékrendszerben), vízfolyásokban, tavakban, tározókban okoztak rombolást. Ha a földrengés epicentruma a tenger alatt keletkezik, az ún. tengerrengés jön létre. Az ilyenkor képződő ölykor 10-20 m magas hullámok (csunami) embert és építményeit semmisíthetik meg az érintett területeken.

Sajnos, napjainkban sem jelezhető előle időben sem a földrengések, sem a vulkáni kitörések. A legmodernebb előrejelző, riasztórendszerek működése is időnként akadozik, így általában a katasztrófák csak mérsékeltek, de nem kizárhatóak ki.

Dr. Laki Ferenc

Adomák Bácska múltjából

Ki tanýája ez a nyárfás?

Az osztrák császárság állami himnuszának – kezdőszavai Gott erhalte, ... azaz *Társas Imen* – első változata Lorenz Leopold Haschka 1791-es szerzeménye, amellyel a trónra lépő Ferenc császár közzétette. Zenéjét Haydn komponálta, s szövegét a későbbiekben többször változtatták. A végleges változat elfogadásánál fontos szempont volt, hogy ne keljen uralkodóváltások írtárára és erősítse az osztrák nemzeti öntudatot. Elképzelhetjük, hogy a Bach-korszak idején élő honfitársainkban – ha valahol meghaltak – milyen érzelmeket kelthetett... Nem véletlen, akkor Mikszáth Kálmán *Gazdálkodók* című kisregényében, amikor a hazatérő urak szomoró nótát kérnek a cigánybandától, akkor Babaj primás a legszomorúbbat, a Gott erhaltét kezdte játszani.

Ehhez kapcsolódik az 1856-ban, városunk messze földön híres Arany Bárnay fogadóiban történt eset, amely megörzödt az utókorak.

„Már kora este óta hangos a bajai »Arany Bárnay« környéke: gazdag felsőbbcsoporthalmi nemes urak vigadoznak ott, Dankó Gábor megyehíres hegedűje mellett. Nóta-nóta után sír fel a szász nótákból Gábor nyrettyűje nyomán. A jó urak szemében gyűl a könny. Hallgatnak. Csak néha-néha csöppen meg a pohár, hogy a tü-

zes homokival leöblítsék azt a valmit, ami ilyenkor megakad az ember torán.

De egyenesen nyílik az ajtó. Hat osztrák dragnyos tiszt lép a terebe s azt nék a sírva-vigadó magyarok asztala szomszédságában telepednek le.

A magyar urak öszenéznek. Az ifjabbjainak szikrézik a szeme. Félő, hogy komoly baj lesz belőle. Bónó bácsi, a mulató társaság nevezője erre csendesen odaszól Dankónak:

– Gábor, a Gotterhaltét!

A cigány majd hanyat vágódik lejtében. Egy árabig bambán bámul Bónó bácsira, majd hirtelen elmosolyodik s rázendít a Gotterhaltéra. A mulató urak sem tudják megérteni az öreg kuruocot. Úgy bámulnak rá, mint akinek hirtelen elment az esze. Az öreg feláll, utána a többiek s »szüszletteljesen« állva hallgatják végig a császár indulóját. A tiszték szintén feszés állásba vágják magukat s mint hat szobor várják a himnusz végét, hogy az előttük párologó feketéjüket lehőpintíthessék.

Elhangzik az utolsó akkord, a tiszték a forró feketébe látanak.

– De aidi boódogsága van Gábor – rikant az öreg – még egyszer! Olvany szép volt!

S a himnusz újra megmeryen az dragnyosokat, mielőtt a kávéhoz nyúltak volna. Így megy ez vagy hatszor egymásután.

– No Gábor, most fűjd ki magad, még ki-
hőpintjűk borsinkat a császár egészségé-
re, aztán elhúzd még egy pészor – szól az öreg s markolja is a pohárát.

– A császár egészségére!

Csörren a pohár s a bácsikai urak isznak, ki tudná kinek az egészségére?!

A tiszték gyorsan leütnék a kilyűlt feketét s sietve távoznak, mert a »klyűlés« magyarok köpecsek lesznek egész éjjel huzatni a Gotterhaltét.

– No ezeket kifüstöltük innen Gábor – szól az öreg Bónó bácsi, mosolyogva a bujasza alatt. Most pedig azt hogy »Ki tanýája ez a nyárfás?«

(vitéz Kemény Simon: Csonka-Bácska tükre. Homok, 1931. 125-127. oldal)

Bálint Attila – dr. Nebojski László

Védendő védtelenek: a fehér tündérrózsa

„... S amint észrevette azt a tó tündére:

Levarázsolta őt a tó fenekére;

Érvén a földbe gyökerezett lába...

Ah, nincs visszatérés elhagyott hónap!

Tündődt... sohajtott... s ha vissza nem térhet:

Legelőbb hogy lássa hívés s a vidéket,

Víz liliomai változott, - s ekképpen

Emelkedett ki a habokból fehérén. ...”

Tompa Mihály *A vízi liliom* című virágregéjében olvashatjuk a fenti sorokat. A nagyjában leginkább fehér tündérrózsa (Nymphaea alba) néven ismert növény a közéleti hagyomány szerint tündérek és szellemek őrzik, akik a virág megszerzésére törekvőket víz birtokalmak foglyává teszik. Elnevezésük eredete az lehet, hogy a költők szerint a növény virága az éjszakai holdfénynél víz felett lebegő tündérre emlékeztet. A valóság ezzel szemben más: a virág – gyorsan romló virágpóráit a harmattól és a pártól védve – este összezáródik, és éjszaka a víz felszín alá merül. A reggeli nap sugárai csalájként ismét elő, majd keletre fordulva kinyílik és a továbbiakban követi a Nap pályáját.

Az úszó hínárnövény számos mellékgyökereket is fejlesztő vastag kúszó gyökértörzse szilárdan megkapaszkodik az iszapos vízfenékre. A henger alakú hosszú nyíl végén, a víz felszínén szétterülő vastag, fűszesbőrd színű levelei bőrszerűek, viaszosak, és főnközlökön vörösesek. Alajuk kerekded, szélük ép és mélyen bemeztett. Érdekeségük, hogy a víztőlköz (sínka tavirozásához) hasonlóan elbíri még a tolaikat igazító szárszárakat is.

„...A víz színére nőtt széles lapun pedög űt tollászkodva a bukó szárszárak hada, ...” – írta Tompa Mihály *Az őralgöszekéről* című regéjében, amelyben a költő széles lapunak nevezte a tündérrózsa és a vízitök leveleit.

A növény magányosan álló, júniustól szeptemberig nyíló virágainak átmérője eléri a 8-15 centimétert. Zöld színű csészé-

veleinek száma 4 (néha 5), a spirálisan álló fehér színű szirmok fokozatosan mennek át a színtől hasonló elrendezésű, de sínka színű porzóba. Utóbbiak közül a külsők szárszuszerek, a belsők szárszák. A virágok gyengén, de kellemesen illatosak. A növény termése gőmböcs-hengeres.

A tündérrózsa-félék (Nymphaeaceae) családjába tartozó évelő fehér tündérrózsa élőhelyei az álló vagy lassú folyású vizek, mórtyúk, ahol mintegy 4 méteres vízszínyéig fordul elő. Európában az északi tajak kivételével mindenfelé megtalálható, hazánkban a kedvező termőhelyi adottságoknak köszönhetően sokfelé figyelhetjük meg jellegzetes növényünket. Vidékünkön Kevey Balázs-Tóth Imre *Adatok a hazai Alsó-Duna-ártér flórájához* című munkájukban (In: Kitaibelia. 2000. 133. oldal) állóvizekben szárványosként jellemezték helyzetét. Szták Dóra cikke közölte a korábbi irodalmi és a saját megfigyeléseket (*Adatok a Duna-Dráva Nemzeti Park Gemenci Tájegység flórájához*. In: Kitaibelia. 2000. 162. oldal): felsorolásában a Sárvíz mocsrai, Kesztyűs, Ócsény, Pörbölly, Nagy-Pándúr, Vajdas-Duna, Nyéki-Holt-Duna, Decei-Kis-Holt-Duna és Szerencsei-Duna szerepelnek. A növény veszélyeztetettségével kapcsolatosan fontos megjegyezni, hogy a vizek eutrofizálódását jól, azok különböző szennyeződéseit rosszul tűri.

Érdekesek a növény korábbi és a nép ajkán élő további elnevezései, ezért érdemes felsorolni őket. Hoffmann Károly és Wagner János könyvében (*Magyarország vizei növényei*. Budapest, 1907. 108-109. oldal) „buholyka, vízi fehér nimfa, víztök, lilomrózsa, víztelény” szerepel, míg Csapody Vera és Prizter Szaniszló (*Magyar növénynevek szótára*. Budapest, 1966. 195. oldal) a „buholyka, hupolyag, kupánvirág, lapinta, lilomrózsa, tavirozsa, tükör, vízkörös, vízlilium, vízirózsa, vízvadtök” megjelöléseket közli.

A fehér tündérrózsa virága és levele

A tündérrózsaak a különböző kontinenseken számos rokona ismert. Közülük a legszelbők a meleg éghajlati övek vizeit díszítik. Ezek példányait szépségük okán a Földet járó természetbúvárok szívesen gyűjtötték és helyezték el botanikus kertekben, parkok tavaiiban. Az érdeklődés növekedése miatt ma már számos fajukat, változatukat kertészetekben megvásárolható dísznövényként termesztik. Inkább ott vásároljunk, ne a természetben lévő állományait gyűjtésük!

A legszelbő vízinövényünk közé tartozó fehér tündérrózsa védett, természetvédelmi értéke 5000 forint.

Dr. Neborjzsi László

BAJAI HONPOLGÁR

Megjelenik minden hónap első napján

ISSN 1416-4469

Főszerkesztő:

Bálint László

A szerkesztőbizottság tagjai:

Bálint Attila, Bónai Tibor, dr. Dánai József,

Jász Anikó, Kócsacs Kelemen, Kovács Zita,

dr. Laki Ferenc, dr. Mayer János,

dr. Neborjzsi László, Szabó Attila

Lapalaptól és kiadó:

Újvárosi Általános Művelődési Központ

Postacím:

6500 Baja, Oltványi Imre u. 14.

Teléfono: 79/325-599

Fenntartó:

Bajai Honpolgár Alapítvány

Az alapítvány számlavezető bankja:

OTP Bank Nyrt. Bajai Filéja

Számlaszám: 11732033 20200119

Nyomdai munkák:

Arculat Nyomda Kft

Baja, Attila u. 15. Tel.: 79/428-944

KÉZIRATOT, FÉNYKÉPET NEM ÖRZÜNK
MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

A növény virágának egyik színváltozata

Közelkép a virágról